

POZIȚIA LUI TACITUS FAȚĂ DE ARMATĂ, POPOR ȘI PROVINCII

DE

F. EDELSTEIN și I. WINKLER

Dintre istoricii romani, Tacitus este acela a cărui operă a parvenit cu mai puține lacune posterității, ceea ce nu trebuie pus numai pe seama unor împrejurări norocoase, ci se datorează în anumită măsură prețuirii de care s-a bucurat încă din timpul vieții, după cum rezultă din mărturiile lui Pliniu cel Tânăr¹. Faima dobândită de Tacitus încă de la începutul carierei se datora, în primul rînd, talentului său oratoric, prin care reputează atîtea succese și ajunsese la o popularitate pe care o puneam mai presus de orice².

Cu toate acestea el părăsește profesia de avocat și își consacră talentul lucrărilor istorice. Faptul că Tacitus renunță la satisfacțiile multiple ale situației lui ca orator de frunte, că renunță la plăcerea de a încerca nenumăratele emoții ale tumultului din for³ și își îndreaptă privirile spre trecut, nu e o simplă întîmplare.

Reprezentant aprig și conștient al opoziției republicane⁴, admirator fervent al gloriei romane și adept al vechilor moravuri, Tacitus, ca de altfel mulți din contemporanii săi, și-a dat seama că mulțumirea și succesele la care mai putea năzui un orator oricît de strălucit erau iluzorii, că epoca lui nu mai era prielnică pentru înflorirea acestui gen, că senatul roman nu era decît o umbră palidă, un instrument docil în mîna împăratului. Istoria în schimb — cum o concepeau cei vechi — îi oferea nu numai posibilități multiple de manifestare a talentului său artistic, ci constituia și o armă de luptă menită să influențeze puternic pe cititori⁵ și, mai presus de toate, să constituie un îndrumător în conduita cetățeanului roman, o tribună de pe pozițiile căreia scriitorul putea exalta tot ce i se părea strălucit și demn de admirație și putea supune unui aspru rechizitoriu tot ce i se părea condamnabil și

¹ C. Plinius Caecilius Secundus, *Epistolae*, Paris, 1927—1928, 7,20, 1—4; 7,33; 4,13,10; 2,1,6; 9,23, 2—3; 2,11,17; 6,16; 8,7; 4,15,1.

² Tacitus, *Dialogus de oratoribus*, VI—VII, în Corneliu Taciti *Libri qui supersunt*, post C. Halm-G. Andersen, denuo curauit E. Koestermann, Lipsiae, 1938, II.

³ *Ibidem*.

⁴ I. M. Tronski, *История античной литературы*, Leningrad, 1951, p. 477—480; *Istoria universală*, sub redacția S.L. Utcenko și colab., II, București, 1959, p. 608.

⁵ N. A. Mașchin, *Istoria Romei antice*, București, 1951, p. 25; cf. și Cicero, *Orator*, 66.

înjositor. Tacitus a știut să folosească aceste avantaje ale genului pe care l-a abordat, transformând istoria sa într-o uriașă tragedie cu mii și zeci de mii de personaje, în centrul căreia rămâne neconținut Roma îngenuncheată sub voința omnipotentă a cezarului¹.

Scopul principal al lui Tacitus este de a educa. Pentru a-i spori eficacitatea, el caută să-și releve nepărtinirea, punând în fruntea fiecăreia dintre lucrările lui aceeași profesiune de credință a totalei imparțialități².

Străduința spre imparțialitate e subliniată prin rezerva față de unele informații care îi par neverosimile. Din același motiv al sublinierii obiectivității sale, Tacitus serie după tradiția vechilor analiști, consemnând evenimentele an de an³.

Problema dacă și în ce măsură a realizat Tacitus acest deziderat a fost foarte mult discutată de criticii moderni: aproape nu există vreun studiu despre el mai amplu, în care să nu se dezbată problema imparțialității lui. Această discuție îndelungată a dus la relevarea și lămurirea multor aspecte ale operei tacitiene înainte obscure. Fiind socotit de istoriografia modernă drept cel mai mare istoric al Romei antice, unii încearcă să-l prezinte pe Tacitus imparțial față de evenimente și oameni, cu toate că, analizându-i lucrările, ei s-au izbit adesea de afirmații în flagrantă contradicție chiar și cu o aparentă obiectivitate; alții, dimpotrivă, pun sub semnul întrebării sau chiar neagă imparțialitatea, dar copleșiți de mărirea istoricului și neputându-se sustrage nici admirației față de geniul lui și nici propriei lor poziții de clasă, caută să-l scuze⁴.

În centrul atenției istoricilor sta atitudinea lui Tacitus față de împărați, care constituiau, de fapt, și pentru autor figuri de maximă importanță.

Întreaga istoriografie a sec. I a devenit de altfel, în funcție de atitudinea față de împărați, fie pamflet politic, fie panegiric. Cum se exprimă însuși Tacitus (*Historiae*, I, 1), toți au devenit sau dușmanii sau sclavii puterii⁵.

Subliniind poziția de clasă a lui Tacitus și relevând limitările care decurg de aici, studiile cercetătorilor marxiști aduc prețioase contribuții la justa apreciere a operei sale⁶. În ce ne privește, în cele ce urmează vom căuta să analizăm o singură latură a acesteia, și anume, atitudinea istoricului față de păturile populației care nu aparțineau aristocrației senatoriale, față de aceia care contraveneau intereselor acestei clase și politicii expansioniste a statului roman.

Tacitus n-a examinat cu aceeași scrupulozitate și n-a acordat importanța cuvenită acțiunilor eroilor secundari și poporului în mijlocul căruia se desfășoară

¹ Tacitus, *Historiae*, I, 1; id., *Annales*, III, 65; IV, 32–33; cf. și История римской литературы, sub redacția N. F. Deratani, Moscova, 1954, p. 483.

² Tacitus, *Agricola*, I; *Hist.*, I, 1; *Ann.*, I, 1.

³ Tacitus, *Agricola*, XLIII; *Hist.*, II, 3.

⁴ Ph. Fabia, *Les sources de Tacite dans les Histoires et les Annales*, Paris, 1893, p. 261, 442 și urm.; G. Boissier, *Tacite*, Paris, 1908, p. 68 și 149; H. Goelzer, *Tacite, Histoires*, Paris, 1921, p. XIV, XV; RE, IV, 1587–1588 [Schwabe]; Schanz-Hosius, *Gesch. d. röm. Literatur*, II, München, 1935, p. 607 și urm.; P. Beguin, în *L'Ant. Class.*, XXII, 2, 1953, p. 322 și urm.; XXIII, 1954, p. 123.

⁵ Deratani, *op. cit.*, p. 472.

⁶ M. M. Pokrovski, История римской литературы, Moscova-Leningrad, 1942, p. 357 și urm.; I. M. Tronski, *op. cit.*, p. 477 și urm.; Deratani, *op. cit.*, p. 472 și urm.; O. V. Kudriavtsev, în VDI, 3, 1949, p. 46 și urm.; VDI, 2, 1954, p. 128–142; VDI, 2, 1955, p. 48 și urm.; E. M. Staerman, în VDI, 3, 1951, p. 164, 167–169; N. N. Belova, în VDI, 4, 1952, p. 45 și urm.; N. A. Mașkin, *Principalul lui Augustus, Originea și conținutul său social*, București, 1954; A. G. Bokșcianin, Социальный кризис римской империи в I веке н. э., Moscova, 1954.

activitatea protagoniștilor operei sale: împărații. Dacă pentru stabilirea veracității portretelor acestora avem posibilitatea unui anumit control pe baza confruntării diferitelor izvoare antice¹, aprecierea imparțialității lui Tacitus față de păturile de jos, față de sclavi și cei răzvrătiți împotriva regimului imperial este mult mai dificilă, căci în această privință termenii de comparație sînt mai puțini, fie datorită scopului deosebit al lucrărilor diferiților istorici care au scris despre aceeași epocă, fie din cauza neglijării totale a acestor pături, din pricina aceleiași concepții înguste despre istorie².

Ca puncte de sprijin vor servi în analiza ce urmează pasajele corespunzătoare din autorii antici la dispoziția noastră și, în primul rînd, însăși opera lui Tacitus, comentariile și aprecierile sale, numeroasele contradicții și inconsecvențe, procedee stilistice și retorice, din care rezultă limpede că istoricul a căutat să comunice cititorului propriul său fel de a privi lucrurile. Dacă imaginea evenimentelor zugrăvite de el se depărtează — uneori mai mult, alteori mai puțin — de realitate, aceasta se datorează algerii faptelor, proporționării lor conform punctului său de vedere și al intereselor clasei sale, care determină dispoziția și aprecierea evenimentelor relatate³. Tacitus nu trebuie totuși învinuit de o intenționată deformare a faptelor, cercetate de el cu multă seriozitate și conștiinciozitate după diferitele izvoare care i-au stat la dispoziție⁴. Ba, totemai sub influența asiduității dovedite în studierea izvoarelor, adesea Tacitus, furat de realitate, a devenit el însuși acuzatorul stărilor de lucruri pe care dorea să le sprijine. Mutatis mutandis, i se aplică și lui, într-o anumită măsură, cele constatate de Engels în legătură cu Balzac⁵.

Textul tacitian constituie elementul de bază pentru analiza atitudinii istoricului față de armată și răscoalele militare, deoarece revoltele legiunilor din Panonia și Germania sînt descrise cu totul sumar la Dio Cassius⁶ și amintite doar în treacăt de Suetonius⁷ și de Velleius Paterculus⁸. Admițînd chiar că Tacitus a urmat în mod servil un izvor oarecare, din maniera de prezentare a evenimentelor se observă clar că nu l-au interesat cauzele reale care au provocat, după moartea lui Augustus, aceste manifestări violente ale nemulțumirilor din cadrul armatei.

Tacitus, care în anumite părți ale istoriei sale dă dovadă de atîta perspicacitate și profunzime, vorbind despre răscoala din Panonia se mulțumește să indice prilejul în locul cauzelor: « în schimbarea împăratului, ele văzuseră puțința unei răscoale și nădejdea unei îmbogățiri »⁹. Aceasta datorită, în primul rînd, disprețului cu care trata orice mișcare îndreptată împotriva puterii de stat, vîzînd schimbarea vechilor stări de lucruri. Prezentarea situației imediat premergătoare urmărește trezirea neîncrederii și dezaprobării cititorului față de inițiatorii răscoalei: în locul

¹ Dio Cassius, Suetonius, Plutarch, Appian și alții.

² N. A. Mașchin, *Istoria Romei*, p. 5 și urm.

³ Deratani, *op. cit.*, p. 478—479.

⁴ Th. Mommsen, *Cornelius Tacitus und Cluvius Rufus*, în *Ges. Schriften*, VII, Berlin, 1909, p. 224—252; id., *Das Verhältnis des Tacitus zu den Acta des Senats*, *ibid.*, p. 253—263; I. Mueller, *Krit. und exeg. Studien zu Tacitus*, în *Wien. Sitzb.*, 170, 1913, 3 Abh.; Boissier, *Tacite*, p. 69—73; F. A. Marx, *Untersuch. zur Komposition und zu den Quellen von Tac. Ann.*, în *Hermes*, 60, 1925, 74, 266, 17; D. M. Pippidi, *Autour de Tibère*, București, 1944, p. 72—74; vezi p. 246, nota 6.

⁵ K. Marx-Fr. Engels, *Despre artă și literatură*, București, 1953, p. 135—136, 137—138 (scrisoarea lui Engels către d-na Harkness).

⁶ Dio Cassius, LVII, 4.

⁷ Suetonius, *Tiberius*, 25; *Caligula*, 9.

⁸ C. V. Paterculus, CXXV, 2.

⁹ Tacitus, *Ann.*, I, 16.

motivelor materiale concrete, e invocată semeția trupelor, tendința spre dezordine și trîndăvie, urmare a unei relaxări temporare a disciplinei: «[Blaesus] intermiserat solita munia. Eo principio lasciuiere miles, discordare, pessimi cuiusque sermonibus praeberere auris... disciplinam et laborem aspernari»¹.

Mișcarea pornește, prin urmare, de la «pessimi», dispuși să asculte vorba «oricui».

Caracterizarea lui Percennius, căpetenia răsculaților, aduce discreditare totală: «erat in castris Percennius quidam, dux olim theatralium operarum, dein gregarius miles, procax lingua et miscere coetus histrionali studio doctus, is imperitos animos et quatenam post Augustum militiae condicio ambigentis impellere paulatim nocturnis colloquiis aut flexo in uesperam die et dilapsis melioribus deterrimum quemque congregare»². Efectul acestei caracterizări, concepută în termeni peiorativi, e intensificat prin opunerea «sufletelor neștiutoare» ale soldaților, pe care reușește «să-i seducă încetul cu încetul», asociindu-se cu cei mai «stricați» (deterrimum quemque).

Dar faptele relevate în cuvîntarea atribuită lui Percennius pledează, cu toată luminația defavorabilă a autorului, pentru justetea revendicărilor ridicate de soldați, chiar dacă presupunem anumite exagerări, spre a grada contrastele și a atîța flacăra răzvrătirii. «Destul fuseseră lași atîția ani. Bătrîni și mutilați de răni, ei înduraseră treizeci sau patruzeci de ani de serviciu militar. Liberați, nu sfîrșeau încă serviciul militar. Opriți lîngă steag, răbdau aceleași munci sub alt nume. Supraviețuind atîtor primejdii, erau duși apoi în țări îndepărtate spre a primi, sub numele de ogoare, niște mlaștini sau stînci necultivabile. Serviciul militar prin el însuși e greu și nerăsplătit: sufletul și corpul sînt prețuite zece ași pe zi. Cu ei trebuiau să-și cumpere haine, arme, corturi, să îndulcească cruzimea centurionilor și să mijlocească scutirea de corvezi. Loviturile și rănilor, asprimea iernii, exercițiile din timpul verii, războaiele crîncene, pacea nerodnică nu se mai sfîrșeau însă»³.

Dovada bazei reale a afirmațiilor lui Percennius ne-o dă Tacitus însuși: «Adstrepebat uulgus, diuersis incitamentis, hi uerberum notas, illi canitiem, plurimi detrita tegmina et nudum corpus exprobrantes»⁴.

Totala dezaprobare a pretențiilor ridicate de soldați e cu atît mai semnificativă, cu cît, pe vremea cînd descria Tacitus aceste evenimente, solda soldaților fusese sporită de către Domițian de la 225 de denari, cît era sub Augustus, la 300 de denari. Tacitus însuși arată regimul excesiv de aspru din cadrul armatei⁵.

Faptul că soldații acceptă să trimită o delegație la Roma, pentru a obține satisfacerea cerințelor⁶, dovedește că mișcarea nu avea drept obiectiv jaful și excese, iar revendicările lor, «un denar pe zi și 16 ani de serviciu militar»⁷, contrazice învinuirea lui Tacitus că ar fi urmărit «o viață de lene în dauna disciplinei și a muncii»⁸. Fiind rupte cătușele disciplinei și dezlănțuite pasiunile, în asemenea vremuri tulburi ura soldaților față de foștii lor asupritori se concretiza în acțiuni sînge-

¹ Tacitus, *Ann.*, I, 16.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, I, 17.

⁴ *Ibidem*, I, 18.

⁵ *Ibidem*, I, 20.

⁶ *Ibidem*, I, 19.

⁷ *Ibidem*, I, 17, 19.

⁸ *Ibidem*, I, 17.

roase¹, a căror motivare psihologică o dă în multe cazuri Tacitus însuși: «centurio Lucilius interficitur, cui militariis facietis uocabulum «Cedo alteram» indiderant, quia, fracta uite in tergo militis, alteram clara uoce ac rursus aliam poscebat»².

Deschiderea porților închisorilor³ e un act de protest împotriva legislației romane și a abuzurilor.

Nu trebuie să atribuim, firește, soldaților din acea vreme clarviziune și consecvență în acțiunile lor, la care ei renunță, în cele din urmă, tocmai din cauza șovăielii și a diversivunilor ivite între ei⁴. Cu toate acestea, ei își dau seama de situația lor, de nedreptățile și abuzurile comise față de ei, de tergiversarea intenționată a satisfacerii revendicărilor lor⁵ și de faptul că vor putea dobîndi prin răzvrătire ceea ce nu puteau obține prin supunere⁶. Dar spiritul vremii, atmosfera îmbibată de superstiții și teama de mînia zeilor⁷ le frînează avîntul, determinîndu-i să se dezică de propria lor cauză, să renunțe la orice îmbunătățire și să predea supliciuului pe conducătorii răscoalei⁸. Natura cererilor imprimă răscoalei un caracter profesional, dar soldații simt forța pe care o reprezintă armata în sistemul imperial, ceea ce rezultă evident din desfășurarea răscoalei legiunilor de pe Rin, care îi oferă lui Germanicus imperiul⁹.

Aceeași motivare, ca și pentru răscoala legiunilor din Panonia, o dă Tacitus — și ceilalți istorici ai timpului¹⁰ — și răscoalei mult mai violente a legiunilor din Germania, care a izbucnit aproape concomitent. Aici ca inițiatori ai răscoalei se semnalează soldații recrutați de curînd din plebea de la Roma. Aprecierile lui Tacitus sînt tot atît de negative ca și față de răsculații din Panonia: «uernacula multitudo, nuper acto in Vrbe delectu, lasciuias sueta, laborum intolerans, implere ceterorum rudes animos». Antiteza dintre recruții aduși din Roma, pervertiți prin «trîndăvie și dezmăt», și «sufletele ignorante» (rudes animi) ale soldaților din legiunile de pe Rin sugerează ideea inducerii în eroare¹¹.

Situația din cadrul legiunilor, chiar după prezentarea lui Tacitus, contrazice motivările sale, justificînd mișcarea din punct de vedere economic și moral: «cu toții se dezveliră, arătîndu-și urmele rănilor și semnele vergilor. Vorbînd învîlmășit, ei se plînseră apoi de scumpetea scuturilor, de micimea soldei, de asprimea muncilor, înșirîndu-le: valul, șanțurile, transportul nutrețului, al materialelor, al lemnului și tot ce li se cerea, în interesul serviciului, sau pentru a nu se lenevi. Veteranii, ce numărau treizeci de ani de serviciu sau chiar mai mult, strigau cu și mai multă înverșunare să li se vină în ajutor ca să nu-i apuce moartea sub arme. Să li se îngăduie la bătrînețe o odihnă la adăpostul nevoii»¹². Lupta lor a fost mai dîră ca a legiunilor din Panonia, fiind și mai uniți în acțiune: «Soldații împărțiră între ei străjile și luară măsuri de apărare. Strînși la un loc și fără îndemnul cîtorva

¹ Tacitus, *Ann.*, I, 20, 23.

² *Ibidem*, I, 23; cf. și 20.

³ *Ibidem*, I, 21.

⁴ *Ibidem*, I, 23.

⁵ *Ibidem*, I, 26—27.

⁶ *Ibidem*, I, 19.

⁷ *Ibidem*, I, 28.

⁸ *Ibidem*, I, 29, 30.

⁹ *Ibidem*, I, 35.

¹⁰ *Ibidem*, I, 31; vezi și notele 6—8, p. 247.

¹¹ *Ibidem*, I, 31.

¹² *Ibidem*, I, 35; cf. și *Istoria universală*, vol. II, p. 621 și urm.

mulțimea izbucnea sau tăcea deodată, ca și cum li s-ar fi dat o poruncă. Pentru cei ce cunosc sufletul mulțimii, această înțelegere era semnul cel mai sigur al unei mari și năprasnice furtuni»¹. Atitudinea fermă și justetea cerințelor lor îl obligă pe Germanicus să ticluiască o scrisoare în numele lui Tiberius, prin care se acordă « libertatea după 20 de ani de serviciu, mărginirea lui, după 16 ani, la îndatorirea de a se lupta cu dușmanii fără alte sarcini; plata în doi ani a moștenirii lui Augustus »². Faptul că, îndată după satisfacerea revendicărilor, ordinea se restabili fără întârziere³ dovedește că soldații nu porniseră răscoala pentru că erau « obișnuiți cu neascultarea și nedestoinici la muncă »⁴, ci pentru că situația lor devenise intolerabilă.

Al doilea val de revoltă fu provocat de teama contramandării concesiilor dobândite: « *Pauidos et conscientia uacordes intrat metus: uenisse patrum iussu qui irrita facerent quae per seditionem expresserant; utque mos uulgo quamuis falsis reum subdere, Munatium Plancum, consulatu functum, principem legationis, auctorem senatus consulti incusant* »⁵. Motivarea psihologică dată de Tacitus conține un dublu atac împotriva răsculaților, relevând, pe de o parte, caracterul vinovat al mișcării, de care soldații înșiși ar fi conștienți, pe de altă parte, tendința spre excese, incapacitatea lor de discernămint și apreciere lucidă, subliniată prin procedeul generalizării (utque mos uulgo) și opoziția dintre natura acuzatorilor, oameni de rînd (uul-gus), și a acuzatului, « un fost senator » (consulatu functus). Mișcarea era însă mult mai puțin intensă, se pare că elanul soldaților scăzuse, căci, după relatarea lui Dio Cassius, « peste cîtva timp, cum nu cîștigau nimic, ei se îndreptau spre pace, schimbînd dispoziția lor din punctul de vedere al propriilor lor mișcări »⁶.

Cu totul altfel e prezentat episodul acesta la Tacitus. Potolirea răscoalei e atribuită exclusiv abilității lui Germanicus, care a știut să se folosească de stima soldaților față de familia Agripinei, de afecțiunea lor pentru Caligula⁷; cuvîntarea rostită de el este prezentată ca factorul hotărîtor în încetarea răscoalei⁸.

În descrierea răscoalelor militare⁹ se observă, în general, tendința lui Tacitus de a pune în lumină favorabilă pe conducătorii militari. Toată vina provocării groaznicului măcel din tabăra legiunii a V-a și a XXI-a, focarul celei mai dîrze rezistențe, e aruncată asupra răzvrătiților, cu toate că fusese pusă la cale de comandanți sub amenințarea lui Germanicus: « El [Germanicus] trimise deci o scrisoare lui Caecina, vestindu-l că sosese cu o armată puternică. Dacă soldații nu vor pedepsi ei singuri pe cei vinovați, nu va cruța pe nimeni. Adunînd pe stegari, pe aquiliferi și pe soldații cei mai disciplinați, Caecina le citi scrisoarea. . . ei sorociră cu legatul o zi în care să atace pe răzvrătiți. În ziua hotărîtă, năvălind în corturi, începură să-i ucidă la un semn dat »¹⁰. Pentru a-i salva de răspundere pe comandanții militari care provocaseră dezbinarea, Tacitus menționează: « *neque legatus aut tribunus moderator adfuit; permissa uulgo licentia atque ultio et satietas* »¹¹. (De remarcat,

¹ Tacitus, *Ann.*, I, 32.

² *Ibidem*, I, 37; Dio Cassius, LVII, 5.

³ Tacitus, *Ann.*, I, 37.

⁴ *Ibidem*, I, 31.

⁵ *Ibidem*, I, 39–40; Dio Cassius, LVII, 5.

⁶ Dio Cassius, LVII, 5.

⁷ Tacitus, *Ann.*, I, 41.

⁸ *Ibidem*, I, 42–44.

⁹ *Ibidem*, I, 17 și urm.

¹⁰ *Ibidem*, I, 48.

¹¹ *Ibidem*, I, 49.

antiteza dintre rolul moderator, rațional al comandanților și patima oarbă a «vulgiului».) Germanicus varsă lacrimi și-i dojenește pe soldați, fără ca Tacitus să-i reproșeze de a fi fost inițiatorul acestui dezastru cumplit¹: «Curînd sosi și Germanicus. Intrînd în lagăre, el începu să plîngă numînd o adevărată nenorocire felul acesta de a înăbuși o răscoală. Porunci apoi să se ardă cadavrele. Sălbăticia soldaților se prefăcu atunci în dorința de a merge împotriva dușmanului în semn de ispășire»². Cu totul alta — și aceasta e cea reală — e motivarea acțiunii inițiate de Germanicus, la Dio: «Cu toate acestea, Germanicus, temîndu-se de o nouă răscoală, și-a condus armata pe pămînt străin, unde el petrecu mult timp cu scopul de a da ocupație soldaților și de a le procura hrană din abundență în paguba străinilor»³.

Din faptul că Germanicus dorea să «procure hrană din abundență în paguba străinilor», reiese că armata ducea lipsă de alimente, mai precis, că solda fiind mică, nu putea asigura decît o hrană cu totul mizeră, de aici nemulțumirile legitime ale soldaților și formele violente pe care acestea le luau, din timp în timp, sub impulsul unei conjuncturi externe, aparent sau realmente, favorabile.

La atitudinea negativă a lui Tacitus față de orice revendicări ale armatei va fi contribuit amintirea acțiunilor violente la care asistasese autorul după moartea lui Nero, cînd armata ridica pe tron pe acela care plătea mai mult și ucidă pe împăratul care nu-i era pe plac. În instabilitatea acestei armate care, după cum scrie Engels, «începea să semene mai mult cu o armată de «lands knecht», decît cu vechea armată de cultivatori de pămînt a Romei»⁴, în nepriceperea comandanților sau în viciile împăratului vede Tacitus mare parte din greutățile în care se zbătea imperiul. Preocupat prea puțin — ca în general istoricii antici — de schimbările petrecute în structura economică a Romei, schimbări care au impus transformarea armatei de cetățeni liberi (care prestau serviciul militar fără o retribuire bănească) într-o armată plătită, el nu-și dă seama de contradicțiile care subminau imensul edificiu al statului roman, de criza prin care trecea orînduirea sclavagistă, de aceea are cuvinte aspre pentru Gracchi⁵.

Chiar dacă Tacitus are conștient de faptul că cererile soldaților nu erau lipsite de temei, după cum rezultă și din atitudinea lui Germanicus și a lui Tiberius, care au satisfăcut — chiar dacă numai temporar — aceste cereri, din interese politice, el dezaproabă pretențiile și acțiunile lor.

Poziția istoricilor față de textul tacitian cu privire la răscoalele militare de la începutul domniei lui Tiberius este diferită: unii se fereșc să emită vreo părere⁶, alții, urmînd judecățile de valoare emise de Tacitus, consideră aceste mișcări ca simple excese ale armatei, ca «acțiunea obraznică a plebei», care profită de situația creată în urma morții lui Augustus și caută să-și asigure o viață de trîndăvie și lux⁷, dar istoricii sovietici și mulți alți istorici moderni recunosc că greutățile servi-

¹ Tacitus, *Ann.*, I, 48—49.

² *Ibidem*, I, 49.

³ Dio Cassius, LVII, 6.

⁴ K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, XV, ed. rusă, p. 606.

⁵ Tacitus, *Ann.*, III, 27.

⁶ F. A. Marx, în *Hermes*, 60/1, 1925, p. 89—90; *Legio*, în *RE*, XII¹—2, 1567 urm., [E. Ritterling]; I. C. Tarver, *Tibère*, Paris, 1934, p. 214—230.

⁷ V. V. Duruy, *Histoire des Romains depuis les temps les plus reculés jusqu'à l'invasion des barbares*, tome IV, Paris, 1832, p. 283—285; *The Cambridge Ancient History*, vol. X, Cambridge, 1934, p. 618; *RE*, X, 1, 440—443 [Kroll].

ciului militar și mizeria în care trăiau soldații de rînd acumulasera treptat nemulțumirea în sufețele lor și că venirea noilor recruți din rîndul sclavilor și al plebei romane ¹ a fost numai un prilej pentru ca soldații să vadă și mai cras contrastul dintre viața lor grea și mizeră din provincii, unde trebuiau să înfrunte moartea la tot pasul, și traiul luxos, la adăpost de primejdii, al pretorienilor. Nemulțumirile lor ating, prin toate acestea, un punct de maximă tensiune, gata să ia forme violente la cel mai mic indiciu de slăbire a frînelor care-i asupreau: moartea lui Augustus a fost prilejul și nu cauza care a dus la declanșarea nemulțumirilor ce mocneau de atîta vreme ².

Nu este întimplător că răscoala izbucnește mai întîi în Panonia, tocmai unde, după cum arată Dio, erau greutăți în aprovizionare, care atrăgeau o scumpire a alimentelor ³. A existat, fără îndoială, o legătură între izbucnirea răscoalei din Panonia și cea din Germania, după cum indică și similitudinea revendicărilor. Faptul că, pe lîngă satisfacerea doleanțelor, legiunile de pe Rin urmăresc să-l proclame pe Germanicus împărat nu imprimă răscoalei un caracter diferit: soldații sperau să-și asigure recunoașterea revendicărilor prin ridicarea unui împărat care se arătase circumspect și înțeleghător față de nevoile lor.

În caracterul limitat, profesional, al revendicărilor se întrevede constituirea armatei într-o categorie deosebită de restul populației, deși provenită din rîndurile acesteia și în continuu contact cu ea. Spiritul de castă, disciplina severă, jurisdicția aspră, greutățile muncii și ale instrucției în timp de pace, primejdiile înfruntate în timp de război îi prefăceau cu timpul într-o masă de oameni violenți, care la diverse ocazii săvîrșeau excese îndreptate nu numai împotriva comandanților lor, ci și împotriva populației și chiar împotriva camarazilor din alte unități, după cum arată Tacitus ⁴. Tot din relațiile lui rezultă însă că această armată sălbătică asculta totuși de acei comandanți care se bucurau de prestigiu în rîndurile ei ⁵.

Departele de a-i satisface, această viață li se părea nesuferită, ei urau viața de tabără și războaiele, năzuințele lor se îndreaptă spre viața civilă, după cum rezultă și din cererea de a fi eliberați după 16 ani, de a primi pămînt și bani, ca să-și întemeieze o gospodărie, spre a putea duce o existență liniștită. Afirmația lui Suetonius ⁶ că « toate legiunile au înaintat cereri către împărat, prin care solicitau ca legaților consulari, o dată cu acordarea conducerii, să li se acorde și insignele triumfului, pentru ca aceștia să nu caute sub toate pretextele motive pentru război », concordă cu aceasta: rezultă clar că soldații nu doreau războiul. De altfel, Tacitus însuși ne furnizează un argument, introducînd, pentru a sublinia caracterul « nelegiuit » al răscoalei, pasajul în care soldații cer să fie conduși împotriva dușmanilor, pentru a « ispăși » păcatele revoltei.

¹ În Panonia în urma pierderilor avute în răscoala din 6—9 e.n.

² N. A. Mașchin, *Istoria Romei*, p. 297 și urm.; id., *Principatul lui Augustus*, p. 455 și urm.; *Istoria universală*, II, p. 621 și urm.; A. G. Bokșcianin, *op. cit.*, p. 84 și urm.; V. N. Diiașkov, în VDI, 2, 1955, p. 96; Carl Peter, *Geschichte Roms*, III, Halle, 1867, p. 152 și urm.; H. Schiller, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, I, 1, Gotha, 1883, p. 256 și urm.; A. v. Domaszewski, *Geschichte der römischen Kaiser*, I, Leipzig, 1909, p. 253—261; II/1, p. 8 și urm.; J. Kromayer-G. Veith, *Heerwesen und Kriegsführung der Griechen und Römer*, München, 1928, p. 531; Hoffmeister, *Die Wellenschauung des Tacitus*, Essen, 1831, p. 42—44.

³ Dio Cassius, LV, 26, 34; N. A. Mașchin, *Principatul*, p. 455.

⁴ Tacitus, *Hist.*, I, 6; II, 44; I, 63; II, 13; III, 14; II, 56.

⁵ *Ibidem*, III, 10; II, 44.

⁶ Suetonius, *Claudius*, 24.

După cum se poate urmări din cele expuse pînă aici, Tacitus n-a fost obiectiv în prezentarea acelor acțiuni ale armatei care nu corespundeau vederilor sale. Pentru aristocratul Tacitus armata trebuia să fie un instrument în mîna comandanților și ca atare obligată, în orice condiții, la supunere oarbă; disprețul îl oprește să vadă în soldați altceva decît o masă de lăudăroși, de temerari și de nestatornici¹. Lipsa lui de înțelegere merge atît de departe, încît el pune exclusiv pe seama trîndăviei dificultățile întîmpinate de legiunile din Siria în adaptarea la clima aspră a regiunilor partice, unde, din pricina frigului cumplit, « mulți soldați înghețară la picioare sau la mîini, cîteva străji muriră de frig. Se povestește că unui soldat, ce purta o sarcină de lemne, îi înghețară astfel mîinile, încît, lipindu-i-se de povară, i se desfășură de brațele mutilate »².

Tacitus vorbește cu o vie apreciere despre Corbulo, comandantul acestei legiuni, vlăstarul « demn » al unei vechi familii aristocratice romane³, care a ținut în corturi întreaga armată — legiunile aduse din Siria și recruții din Galatia și Cappadocia — deși iarna era atît de aspră, încît « obducta glacie, nisi effossa humus tentoriis locum non praeberet », iar soldații, care sufereau atît de cumplit, ajunși la exasperare își căutau salvarea în dezertare. Pe marginea măsurilor drastice luate de Corbulo, care caută remedii în severitate (« înțîia și a doua greșeală nu erau iertate ca în celelalte armate: cine dezerta de la drapel era pedepsit pe dată cu moartea »), concluzia istoricului e categorică: « Experiența a arătat că severitatea era mai bună decît mila » (Idque usu salubre et misericordia melius apparuit)⁴.

Tacitus recunoaște că în armată stă « taina imperiului » (*arcanum imperii*)⁵, dar o disprețuiește, pentru că nu mai e formată din țărani italici liberi ca altădată, ci e o armată pestriță, în care el nu vede decît o plebe (*uulgus*) concentrată în mase mari, înarmată, înclinată spre vicii⁶, gata mereu la răzvrătiri și excese⁷; spre consternarea lui Tacitus, nu arareori ea pactiza cu populația provinciilor⁸. Motivele decăderii el nu le caută în deficiențele sistemului militar roman, în asprimea excesivă a tratamentului lor, în coruperea lor de către comandanți coruptibili și corupți, care îi foloseau ca o masă de manevră în intrigi pentru realizarea ambiției lor nesăbuite, cu toate că Tacitus se izbește de multe ori de aceste fenomene și le menționează în repetate rînduri⁹.

Concepția specifică istoricilor puși în serviciul clasei dominante despre superioritatea morală a comandanților se manifestă și în opera lui Tacitus. « Aceasta e soarta foarte nedreaptă a războaielor: toți își cer partea succeselor, iar înfrîngerile se trec numai pe seama unuia singur »¹⁰, constată Tacitus plin de nemulțumire, cu toate că el e cel puțin tot atît de nedrept atunci cînd, pentru cruzimile și excesele armatei, îi face răspunzători numai pe soldați, chiar și în cazurile cînd faptele, pe care el însuși le relatează, constituie un act de acuzare împotriva comandanților: soldații

¹ Tacitus, *Agricola*, XXV; id., *Hist.*, I, 6, 41, 80, 82, 83, 85.

² Idem, *Ann.*, XIII, 35.

³ *Ibidem*, III, 31; XIII, 8.

⁴ *Ibidem*, XIII, 35.

⁵ Tacitus, *Hist.*, I, 4.

⁶ *Ibidem*, II, 44; I, 80.

⁷ *Ibidem*, I, 6, 25, 26, 53.

⁸ *Ibidem*, I, 53; I, 54.

⁹ *Ibidem*, I, 5, 11, 13, 25, 80.

¹⁰ Tacitus, *Agricola*, XXVII.

care se răzbună asupra unor comandanți ca Lucilius¹ sînt prezentați ca « pessimi » și « deterrimi ». Povestind scena de un profund dramatism a paricidului cauzat de apartenența la tabere diferite a tatălui și a fiului, indignarea lui Tacitus nu se îndreaptă împotriva comandanților, care creează prilejul unor asemenea grozăvii, silindu-i, prin diferite mijloace, pe soldați să participe la luptă, ci împotriva ostașilor de rînd: « Îndată ridică cadavrul, sapă o groapă și îndeplinește ultima datorie față de părintele său. Află cei mai apropiați, apoi mai mulți, acum în toată armata e consternare, se plîng și blestemă groaznicul război. Dar de aceea nu încetează de a ucide, de a jefui pe cei mai apropiați, rudele, frații. Vorbesc despre crima îngrozitoare și ei înșiși o săvîrșesc »².

Tacitus e consternat de efect — și este pe deplin justificată consternarea lui — dar începutul acestei acțiuni inițiate de Antonius îl descrie cu destul calm și impasibilitate: « După ce Antonius observă că s-au elătinat, îi tulbura cu unități compacte. Rîndurile slăbite sînt destrămate și nu pot fi refăcute din cauza carelor și a mașinilor de război. Pe liziera drumului, în avîntul urmăririi, învingătorii se resfiră. Măcelul a fost cu atît mai remarcabil cu cît un fiu și-a ucis tatăl. Cazul și numele le redau după Vipstanus Messalla »³.

Tacitus nu avea totuși o opinie de fiecare dată favorabilă despre comandanții militari, pe unii dintre ei îi socotește atît de corupți, încît e de părere că ei nu puteau tolera decît un împărat « pollutum obstrictumque meritis suis »⁴. El îi face răspunzători pentru o parte din nenorocirile abătute asupra Romei⁵.

În atitudinea lui Tacitus apar și alte inconsecvențe: el nu e nemulțumit de faptul că armata proclamă împărați atunci cînd alegerea corespunde preferințelor sale (de ex. proclamarea lui Vespasian)⁶, dar se declară împotriva acordării libertății legiunilor de a-și alege centurionii, prezentînd-o ca sursa indisciplinei⁷. Istoricul manifestă o reprobare categorică față de cruzimea și excesele armatei, dar, pentru cruzimile nu mai puțin înfiorătoare ale comandanților, nu manifestă aceeași vehemență în condamnare, n-are aceleași epitete depreciative, rămîne impasibil chiar în cazuri cînd atrocitatea nu e răspunsul la vreo încălcare a disciplinei⁸.

Limitările lui Tacitus se conturează și mai pregnant în atitudinea sa față de popor, căci în această privință nu se poate invoca nici circumstanța atenuantă a unor trăiri violente, ca în cazul armatei.

În epoca lui Tacitus plebea romană își pierduse de mult vechea însemnătate politică. Comițiile alegătoare, care deveniseră pe timpul lui Augustus un instrument docil în mîinile principeps-ului, încetară de a se mai întruni după anul 14 al e.n. Comițiile legiuitoare, convocate uneori și mai tîrziu, aveau un caracter pur formal. Prin distribuții și jocuri se sustrăgea atenția plebei de la problemele politice, iar eventualele tulburări erau prevenite sau înăbușite prin violență. « O parte considerabilă și din ce în ce mai mare a plebei de la oraș o alcătuiă lumpenproletariatul, complet ruinat și fără nici o activitate permanentă, care trăia din cîștiguri întîm-

¹ Tacitus, *Ann.*, I, 23.

² Idem, *Hist.*, III, 25.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, II, 37.

⁵ *Ibidem*, II, 38.

⁶ *Ibidem*, II, 79.

⁷ *Ibidem*, III, 49.

⁸ *Ibidem*, III, 54; I, 41.

plătoare și din distribuții făcute de stat. Pe timpul lui Augustus 200000 de oameni primeau piine gratuită și din când în când li se mai distribuiau și bani »¹. « Plebeii — spune Engels — care se aflau între cei liberi și sclavi, n-au știut niciodată să iasă din stadiul lumpenproletariatului »². Dar aceasta era numai o parte a plebei orașenești, cea mai nesemnificativă din punct de vedere economic, restul trebuia să fie angajat în ocupații productive, la fel și marea masă a poporului, care trăia în afara orașelor, continuă să-și asigure existența printr-o muncă asiduă.

Tacitus trebuie să fi fost de acord cu privirea plebei de drepturile politice, căci el îi neagă, în principiu, poporului orice participare la conducere. Pentru el democrația ateniană — limitată și ea — e prea mult: « acolo puterea o avea poporul (populus), toate erau în mâinile celor nepricepuți și toți, să zic așa, erau stăpâni peste toate »³.

Poporul e, așadar, o masă de nepricepuți, incapabili de o opinie proprie și se lasă influențat de cuvântările oratorilor, reprezentanți ai diferitelor partide: « Nu, această măreață și glorioasă elocvență este odrasla neînfrînării, pe care proștii o tot numesc libertate, tovarășa răzvrătirilor, ațițătoarea unui popor (populus) lăsat în voia soartei, nesupusă, ușuratică, îndărătnică, îndrăzneată și trufașă; în statele bine constituite ea nu ia ființă. Într-adevăr, despre care orator lacedemonian sau cretan am auzit noi vorbindu-se? Statele acestea aveau, după cum se știe, o disciplină cât se poate de severă și legi cât se poate de aspre. Nici chiar la macedoneni, la perși sau la alt popor (gens) care s-a mulțumit cu o guvernare statornică, nu aflăm nimic despre elocvență »⁴.

Ca și Platon și Aristotel, Tacitus este adeptul unei forme de guvernare în care « nu cei nepricepuți și mulțimea, ci cel mai înțelept și numai el singur hotărăște »... « Ce nevoie este de numeroase discursuri în fața poporului »⁵, se întreabă deci Tacitus. Întreaga atitudine, toate judecățile de valoare emise în cursul operei sale istorice despre plebe și acțiunile ei sînt dictate de aceste convingeri politice. El va căuta neconștient să scoată în relief părțile negative ale poporului, prezentîndu-ne aproape exclusiv « lumpenproletariatul » Romei, în rîndurile căruia nu era greu să vadă la tot pasul viciile unei mulțimi total ruinate, decăzute și neproductive, care trăia din mila împăratului și a patronilor.

Nu-i putem reproșa lui Tacitus disprețul pentru această masă devenită parazită în timpul său, ceea ce i se poate imputa însă este că a ales arbitrar faptele, că, luminînd în culori stridente toate păcatele acestei păături declasate, el nu ne dă viziunea elementelor sănătoase din rîndurile poporului din Italia — pe care-l schițează atît de frumos Iuvenal⁶ — lăsînd prin aceasta impresia generală falsă a identificării poporului cu acea minoritate căzută pradă desfrîului. El nu face decît incidental distincție între « pars populi integra » și « plebs sordida »⁷, între « uulgi » și « populus »⁸, negîndu-i însă și acestuia din urmă orice drept de participare la

¹ *Istoria universală*, II, p. 589.

² *Arhiva lui K. Marx și Fr. Engels*, Cartea I, Moscova, 1930, p. 248, apud N. A. Mașchin, *Istoria Romei*, p. 248.

³ Tacitus, *Dialog.*, XL, 3.

⁴ *Ibidem*, XL, 2—3.

⁵ *Ibidem*, XLI, 4.

⁶ Iuvenal, *Satire*, IV, 600 și urm.; VIII, 45 și urm.; VIII, 210 și urm.; 245 și urm.; 273—275.

⁷ Tacitus, *Hist.*, I, 4.

⁸ *Ibidem*, I, 89.

treburile publice sub pretextul numărului său mare (? !). Aceste delimitări sporadice nu pot contrabalansa atmosfera generală defavorabilă, creată prin numeroase menționări și aprecieri negative, prin imprecizia termenilor « plebs » și « multitudo »¹, prin întrebuintarea inconsecventă — când cu sferă mai largă, când cu sferă restrînsă — a cuvintelor « populus » și « vulgus »².

I se poate reproșa, de asemenea, istoricului că s-a mulțumit cu simpla înregistrare a unei stări, fără să avanseze spre motivele declasării, expuse cu atîta căldură și înțelegere în elocvența Gracchilor, pe care o respinge cu patimă vădită: « Dar elocvența Gracchilor n-a avut atît de multă însemnătate pentru republică în așa fel ca ea să poată suporta și legile lor. . . »³ El nu vede în Gracchi decît niște « ațîțători ai plebei »⁴, iar în grandioasele reforme propuse de ei, un ultragiul adus legii celor 12 table « finis aequi iuris »⁵.

Prezentată în acțiune, plebea apare mai adesea ca o masă preocupată numai de interesele ei mărunte și dornică de distracții⁶, care nu știe ce vrea, « dorește schimbări și se teme de ele » (« nouarum rerum cupiens pauidusque »)⁷, « incapabilă de a distinge minciuna de adevăr »⁸, instabilă, gata oricînd să-și părăsească împăratul, pentru a îngenunchea în fața celui mai tare, nesinceră și crudă: « Deja întreaga populație umplea Palatinul și cu ei sclavii; strigătele lor discordante cereau moartea lui Otho și executarea conjuraților, ca și la circ sau la teatru. . . și aceasta nu era la ei nici părere nici sinceritate, căci în aceeași zi ei vor cere chiar contrariul cu aceeași tărie »⁹.

Concepția lui Tacitus despre popor rămîne aceeași în toată opera sa, expresia disprețului său e mult mai frecventă în *Historiae*, care abundă în aprecieri negative¹⁰.

În descrierea diferitelor mișcări populare provocate de foamete, Tacitus rămîne nepăsător și lipsit de înțelegere față de suferințele mulțimii, el n-are nici un cuvînt reprobativ pentru măsurile inspirate de « vechea severitate », luate de senat și consuli pentru pedesirea poporului cînd, în timpul domniei lui Tiberius, « scum-petea vieții era să trezească o răsccoală »¹¹.

Numai cu ocazia exilării Octaviei — soția lui Nero — pentru care Tacitus are o simpatie deosebită¹², apare pe scena istoriei sale poporul într-o lumină mai favorabilă, protestînd în masă împotriva nelegiuirii împăratului, dar și aici, pentru a acoperi pasivitatea cu care aristocrația privea fărădelegile lui Nero, el atribuie atitudinea pozitivă a poporului mai degrabă situației lui obscure și temerității, decît generozității și curajului. « Poporul (vulgus), . . . mai puțin cuminte și mai puțin expus primejdiei, din pricina situației lui obscure, își arăta adesea și nu pe

¹ Tacitus, *Hist.*, I, 32; *Ann.*, XV, 36; I, 31; XIV, 45.

² *Ibidem*, III, 83; I, 35; *Dialog.*, XL, 2—3; *Ann.*, VI, 13; XIV, 60.

³ Tacitus, *Dialog.*, XL, 4.

⁴ Idem, *Ann.*, III, 27; *Ausgewählte Biographien des Plutarch*, erklärt von C. Sintenis, II, *Agis und Kleomenes, Tiberius und Gaius Gracchus*, Berlin, 1882, p. 100 și urm.; *Istoria universală*, II, p. 337.

⁵ Tacitus, *Ann.*, III, 27.

⁶ Idem, *Hist.*, I, 4; *Ann.*, XV, 36.

⁷ Idem, *Ann.*, XV, 46.

⁸ Idem, *Hist.*, I, 35; II, 90; III, 83, 85.

⁹ *Ibidem*, I, 32; III, 85; IV, 2; Suetonius, *Otho*, 7.

¹⁰ Tacitus, *Hist.*, I, 32, 35; II, 44, 90; III, 83, 85; IV, 49.

¹¹ Idem, *Ann.*, VI, 13; XII, 43; Suetonius, *Claudius*, 18—19.

¹² Tacitus, *Ann.*, XIV, 64.

ascuns plîngerile »¹. Din rîndurile următoare reiese, de altfel, că mulți din popor au plătit pentru acțiunea lor curajoasă cu răni sau chiar cu viața. « Ei umplură curtea palatului cu mulțimea strigătelor lor, cînd mai multe companii de soldați, trimise împotriva lor, îi împrăștiară cu bice și virful săbiilor lor »².

Acțiunile poporului pentru rechemarea Octaviei trebuie să fi fost de mare amploare și perseverență, căci altfel n-ar fi putut determina rechemarea ei. « Din acest motiv și nu din pocăință », spune Tacitus, « Nero rechemă pe Octavia »³. Un reflex puternic al acestei acțiuni găsim și în piesa *Octavia*, atribuită lui Seneca⁴. De data aceasta Tacitus nu se grăbește să tragă concluzii pe baza unui exemplu singular sau să pornească de la o premisă generalizatoare ca în cazul trăsăturilor negative⁵.

Disprețul lui pentru păturile de jos e atît de profund, încît proveniența din rîndul lor e considerată o pată dezonorantă, care nu poate fi cu nimic răscumpărată: « Voi păstra tăcere asupra originii lui Curtius Rufus, pe care unii îl fac fiul unui gladiator, mi-e frică să nu repet lucruri neadevărate, iar de adevăr mi-e rușine »⁶. În dezacord cu promisiunea de a spune adevărul, el se rușinează de el cînd ar dezveli originea umilă a unui guvernator roman, mai ales că ar fi contrazisă teoria totalei incapacități a claselor asuprite.

În discordanță cu propriile sale deprecieri, « uulguș » ajunge purtătorul de cuvînt al părerilor lui Tacitus, pentru a da o bază mai largă recunoașterii și aprecierii calităților lui Agricola: « Glasul poporului cerea pe Agricola ca general, toți comparînd energia și curajul lui, dovedit în războaie, cu indolența și lașitatea altora »⁷.

Disprețul acut al lui Tacitus pentru popor se intensifică față de libești și sclavi, pe care, în general, nici nu-i socoate vrednici de a fi introduși pe scena istoriei sale; pe el nu-l interesează psihologia păturilor supuse clasei dominante, problemele sociale sînt pentru el de importanță minoră și, ca atare, pot fi neglijate. Tacitus generalizează și în cazul libeștilor: el nu vorbește despre libertei intrați în rîndurile plebei, în istoria lui sînt amintiți aproape exclusiv libeștii de la curtea imperială, instrumente odioase ale tiraniei. Viciile lor le atribuie întregii categorii. El nu caută să pătrundă originea și motivele acestor vicii, nu caută să identifice pe autorii morali. Se scandalizează și se scutură de scîrbă, vorbind despre venalitatea și intrigile libeștilor⁸, dar e de acord cu situația lor dezonorantă, cu umilințele la care erau supuși⁹, sau cel puțin nu manifestă vreo nemulțumire în acest sens.

Sînt rare cazurile în care Tacitus nu trage concluzii pe baze deductive, nu-i prezintă ca pe o masă omogenă în dezmățul ei, ci caută să facă o oarecare distincție: « E sigur că aceste vorbe biețuiau și urechile lui Domitianus prin faptul că libeștii căutau să îmoldească pe domnitorul înclinat și așa numai la rele, cei mai buni prin devotament și credință, iar cei mai răi prin răutate și invidie »¹⁰.

Atît de puternică e aversiunea față de libești, atît de înrădăcinate prejudecățile, încît întunecă și admirația în fața integrității și a curajului admirabil al libertei

¹ Tacitus, *Ann.*, XIV, 60.

² *Ibidem*, XIV, 61.

³ *Ibidem*, XIV, 60.

⁴ Ps. Seneca, *Octavia*, 670 și urm., 880 și urm.; Suetonius, *Nero*, 35.

⁵ Tacitus, *Hist.*, II, 44; *Ann.*, I, 39 etc.

⁶ Idem, *Ann.*, XI, 21.

⁷ Idem, *Agricola*, XLI; Boissier, *op. cit.*, p. 172—173.

⁸ Tacitus, *Ann.*, XV, 54; XIV, 63; *Hist.*, I, 7; II, 95.

⁹ *Ibidem*, II, 57; cf. *Istoria universală*, II, 590—591; RE, XIII, 104—110.

¹⁰ Tacitus, *Agricola*, XLI.

Epicharis: «Aducându-și aminte că Epicharis era închisă în urma dispoziției lui Proculus și socotind că o femeie nu va putea răbda durerea, Nero a poruncit ca să fie pusă la tortură. Nici biciul, nici focul, nici minia călăilor, zădărită de răbdarea unei femei, nu putură însă micșora încăpăținarea ei în tăgăda învinuirilor. Astfel Epicharis a fost mai tare decât torturile în prima zi. A doua zi pe când o duceau la aceleași torturi pe un scaun (căci mădularele zdrobite nu-i îngăduiau să meargă singură), desfăcînd o fișie de stofă din jurul sinului și făcîndu-și din ea un lat, îl prinse de arcu scaunului. Vîrîndu-și capul în el s-a smuls apoi cu toată greutatea trupului pînă ce-și dădu și puțină suflare a vieții ce-i mai rămăsese: pildă frumoasă pentru o libertă, care, în mijlocul chinurilor, a știut să apere pe niște străini și aproape pe niște necunoscuți, pe cînd niște cetățeni, bărbați, cavaleri romani și senatori trădau, fără a fi puși la torturi, pe ființele cele mai scumpe...»¹. Pe oricare personaj ieșit din rîndurile clasei dominante Tacitus n-ar fi ezitat să-l copleșească cu laude, dar, fiind vorba de o libertă, el adaugă cu rezervă «clariore exemplo libertina mulier», fără să-i atribuie mai mult decât semnificația unui exemplu izolat. Antiteza, în care se opune un caz singular unei pluralități, exprimă mai mult amărăciunea autorului din pricina decăderii «elitei» societății romane, decât admirația pentru un personaj din rîndurile liberților, pe deasupra și femeie².

Atitudinea depreciativă a lui Tacitus față de liberti nu este în discordanță cu atitudinea altor istorici, care tratează aceeași epocă.

Ca și libertii, sclavii apar rar în opera lui Tacitus, disprețul lui pentru ei se profilează totuși evident³. Cuvîntul «sclav» și derivatele lui au, în opera sa, o valoare peiorativă⁴: «Antonius Felix per omnem saevitiam ac libidinem ius regium *servili ingenio* exercuit»⁵, iar Milichus, libertul denunțator, e «*servilis animus*», dar nici un reproș direct, nici un epitet depreciativ nu se leagă de persoana senatorului Firmius Cato, delatorul «prietenului» său, Libo Drusus, pe care l-a încurcat cu premeditare într-o rețea de intrigi, spre a-l putea denunța în momentul oportun.

Poziția lui ostilă și prejudecățile sale sînt contrazise de episoade în care sclavi și sclave dau dovadă de fermitate de caracter, spirit de sacrificiu și umanitarism rar întîlnit în rîndurile patricienilor și ale cavalerilor; sclavul consulului L. Piso se dă drept stăpînul său, pentru a fi ucis în locul lui: «Nu departe de cameră [a lui Piso] le ieși în cale, din întîmplare, un sclav, l-au întrebat care e Piso și unde e. Sclavul, printr-o minciună demnă de laudă, răspunse că el e Piso și el fu ucis pe loc»⁶. Piso Licinianus fugărit de oamenii lui Otho e ascuns «din milă» de un sclav public⁷. Majoritatea sclavelor Octaviei, deși supuse la tortură, persistă în susținerea nevinovăției stăpînei lor, una dintre ele îndrăznește chiar să-l înfrunte pe Tigellinus⁸.

În introducerea *Istoriilor* Tacitus însuși e nevoit să enumere, printre puținele exemple de virtuți ale secolului, «sclavi de o fidelitate perseverentă chiar în fața

¹ Tacitus, *Ann.*, XV, 57.

² *Ibidem*, XV, 54; *Agricola*, XXIX.

³ Tacitus, *Hist.*, I, 7; *Dialog.*, XXIX.

⁴ *Idem*, *Ann.*, XV, 54; *Hist.*, II, 57 etc.

⁵ *Idem*, *Hist.*, V, 9.

⁶ *Ibidem*, IV, 50.

⁷ *Ibidem*, I, 43.

⁸ Tacitus, *Ann.*, XIV, 60.

torturilor». În relatarea faptelor istoricul e rezervat, aprecierile pozitive lipsesc sau vizează numai cazul particular, fără generalizări cu privire la profilul moral al personajului sau al categoriei sociale din care face parte: sclavul care caută să-l salveze cu prețul vieții pe L. Piso recurge la o « minciună demnă de laudă » (*egregium mendacium*), nimic mai mult. Spre deosebire de Dio¹, Tacitus nu amintește nici măcar numele acelei slave curajoase a Octaviei.

Istoricului i se pare firesc tratamentul neomenos al sclavilor, actele de cruzime față de ei, atât de abundente în viața Romei sclavagiste, sînt, în general, lipsite de interes pentru el. Sîngele gladiatorilor, pe care Drusus îl vede curgînd cu atîta plăcere, nu e pentru Tacitus decît « *uilis sanguis* »².

Fiind pierdută o parte din viața lui Claudius, nu cunoaștem atitudinea autorului față de legea adusă în favoarea sclavilor³. Din aprecierea măsurilor de constrîngere luate de Augustus împotriva sclavilor rezultă însă că Tacitus era pentru menținerea celor mai aspre legi⁴.

Dezaprobarrea revoltelor de sclavi reiese evident din metaforele întrebuintate pentru desemnarea lor: « *audacia* », « *malum* »⁵, precum și din maniera de prezentare a răscoalei puse la cale de Titus Curtisius: revendicarea libertății de către sclavi e un act de « *temeritate* » (*audacia*), înăbușit, « ca printr-o minune a zeilor », de trei corăbii de război sosite « la timp », iar căpetenia și fruntașii mișcării sînt « *tirîți* » la Roma⁶.

Simpatia poporului pentru mișcările sclavilor, « *vechile rele* » (*uetera mala*) de pe vremea lui Spartacus, îl nemulțumește pe Tacitus⁷. Din relatările lui reținem două fapte semnificative: solidarizarea poporului cu acțiunile sclavilor și teama păturilor dominante de mulțimea tot mai amenințătoare a sclavilor⁸. Încercarea de revoltă a gladiatorilor din Praeneste face să renască în rîndurile poporului, după un secol și jumătate, speranța ridicării unui « nou Spartacus ».

După uciderea lui Pedanius Secundus, « cum, după vechiul obicei, toți sclavii aflători sub același acoperămint trebuiau uciși, s-a pornit o mișcare populară (*concursum plebis*) în favoarea acestor nevinovați ce a mers pînă la răscoală ». Drumul pe unde sclavii fură duși la moarte a trebuit să fie străjuit de soldați din pricina « unei mari mulțimi care amenința cu pietre și torțe »⁹.

Neliniștea pricinuită de numărul mare al sclavilor, în care mocnea jăratecul revoltei, se reflectă în constatarea lui Tacitus cu ocazia mișcării inițiate de T. Curtisius: « Roma era îngrijorată de mulțimea sclavilor, a căror creștere devenea înspăimîntătoare ». O expresie mult mai pregnantă a aceleiași temeri găsim în discursul rostit de vestitul juriconsult C. Cassius cu ocazia uciderei lui Pedanius Secundus: « Strămoșii noștri s-au temut întotdeauna de sclavi, chiar și atunci cînd se nășteau în aceleași ogoare și în aceeași casă... De cînd avem însă adevărate popoare de sclavi, cu obiceiuri deosebite, cu zei deosebiți... nu putem înfrîna această strînsură de oameni nici chiar prin frică »¹⁰. Tacitus, care împărtășea aceste opinii, are totuși

¹ Dio Cassius, LXII, 13.

² Tacitus, *Ann.*, I, 76.

³ Suetonius, *Claudius*, 25; Dio Cassius, LX, 29.

⁴ Tacitus, *Ann.*, III, 11.

⁵ *Ibidem*, IV, 27; XV, 46.

⁶ *Ibidem*, IV, 27.

⁷ *Ibidem*, XV, 46.

⁸ N. A. Mașchin, în VDI, 4, 1949, p. 55; V. N. Diiakov, în VDI, 2, 1955, p. 93.

⁹ Tacitus, *Ann.*, XIV, 42—45; RE, XIX, 24—25; *Istoria universală*, II, p. 608.

¹⁰ *Ibidem*, XIV, 44.

o atitudine mai înțelegătoare: fără să dezaprobe direct măsura aspră a senatului, lasă să se întrezărească compătimirea sa pentru acești « nevinovați », precizînd că împăratul s-a împotrivit propunerii de a exila din Italia și pe libertii care trăiau sub același acoperiș, « nevoind să mărească, printr-o nouă asprime, un obicei vechi, pe care compătimirea nu-l putuse îndulci »¹.

Mișcarea provocată de Clemens, sclavul lui Agrippa Postumus, pare descrisă cu fidelitate. Prezentarea concordă întru totul cu relatările lui Dio². Autorul *Analelor* dă însă mult mai multe detalii, menționînd și fermitatea de caracter a acestui sclav, care, pus în lanțuri, n-a putut fi silit să-și dea în vileag tovarășii de arme și susținătorii. Ura față de Tiberius l-a îndemnat, probabil, la o expunere atît de amănunțită a evenimentelor, care se încheie printr-o referire sarcastică la adresa împăratului³.

Prin natura revendicărilor, mișcărilor sclavilor au un caracter limitat. « În vechea Romă », după cum a arătat Marx, « lupta de clasă se desfășura numai în sînul unei minorități privilegiate, între cetățeni liberi bogați și cetățeni liberi săraci, în timp ce marea masă productivă a populației, sclavii, nu formau decît piedestalul pasiv al celor două tabere în luptă »⁴. Sclavii n-au ajuns la conștiința clară a rolului lor în societate; nici chiar în momentele cele mai revoluționare, ei nu puteau distinge deslușit scopul către care trebuiau să meargă⁵.

Dragostea lui Tacitus pentru Roma, mîndria și admirația pentru măreția imperiului îl fac neînțelegător și îngust în vederi față de necesitățile și interesele altor popoare.

Tacitus pretinde ca popoarele aliate și supuse să păstreze credință nestrămutată Romei. El constată cu profundă nemulțumire că în Germania pe timpul lui Vitellius dominația romană era cît pe aci să fie zdruncinată prin « violarea externă și necredința aliaților » (externa ui, perfidia sociali)⁶. Tacitus nu-și dă seama că pentru ei Roma e un asupritor, că nu pot să-i fie decît dușmani și să se revolte ori de cîte ori se întrevedea speranța redobîndirii independenței. Reacția firească de a scutura un jug care se dovedea atît de apăsător și abuziv⁷, apărarea disperată a libertății, el o atribuie, în primul rînd, unei anumite facturi psihice, unei « inferiorități inerente » popoarelor neromane: armenii sînt prezentați ca « un neam schimbăcios, pe cît de indolent în fața primejdiilor, pe atît de necredincios cînd are ocazie », « perfidia armenilor era îndeajuns de cunoscută »⁸, « poporul dacilor niciodată n-a fost credincios »⁹, mardii sînt deprinși cu hoțiile¹⁰, iar iudeii sînt « un

¹ Tacitus, *Ann.*, XIV, 45.

² Dio Cassius, LVII, 16; Suetonius, *Tiberius*, 25.

³ Tacitus, *Ann.*, II, 39—40.

⁴ K. Marx-Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, I, București, 1949, p. 233.

⁵ V. I. Lenin, *Despre stat*, Op., XXIV, p. 375, apud N. A. Mașchin, în VDI, 4, 1949, p. 54.

⁶ Tacitus, *Hist.*, III, 46.

⁷ *Istoria universală*, II, p. 618, 620, 625 și urm.; K. Marx-Fr. Engels, *Opere alese*, II, București, 1952, p. 272—273; RE, VII, 1, 654 și urm. [Weiss]; Th. Mommsen, *Die Schweiz in römischer Zeit*, în *Ges. Schr.*, V, 1908, p. 378 și urm.; N. A. Mașchin, *Istoria Romei*, p. 298 și urm.; id., *Principatul*, p. 439 și urm.; N. N. Belova, în VDI, 4, 1952, p. 45 și urm.

⁸ Tacitus, *Ann.*, XIV, 23; XII, 46. Pentru opoziția Armeniei împotriva dominației romane, cf. O. V. Kudriavțev, în VDI, 3, 1949, p. 48.

⁹ Tacitus, *Hist.*, III, 46.

¹⁰ Tacitus, *Hist.*, III, 46; *Ann.*, XIV, 23.

neam foarte nesuferit », « urît zeilor », « cu totul dedat plăcerilor » etc.¹. Germanii sînt « tot atît de stîngaci în înfrîngere, pe cît de lacomi în succese », nedisciplinați și anarhici, la ei « cei ce răstoarnă totul sînt și cei mai iubiți »². Britanii victorioși « nu uită nici una din cruzimile caracteristice barbarilor »³. În aceste succinte caracterizări, termenii injurioși sînt gradați prin antiteze: « ut segnem ad pericula, ita infidem ad occasiones » sau « ut rebus secundis auidi, ita aduersis incauti ».

În pasajele referitoare la provincii — ale căror probleme sînt trecute pe plan secundar — se manifestă mai puternic mentalitatea aristocrației romane educate în credința că sînt stăpînitorii lumii⁴.

Tacitus recunoaște și se indignează chiar, în repetate rînduri⁵, de cruzimea și abuzurile guvernatorilor și ale altor exponenți ai dominației romane, cu toate acestea el e, în general, foarte pornit împotriva provincialilor răzvrățiți și reclamă o guvernare aspră a provinciilor⁶.

Deși cunoștea foloasele imense pe care le trăgea Roma de pe urma exploatării lor necruțătoare, el încearcă totuși să prezinte cucerirea Galiei și a Germaniei ca o acțiune întreprinsă de Roma exclusiv în interesul Galiei. « Conducătorii și comandanții romani au invadat teritoriul vostru și al celorlalți gali nu din lăcomie, ci la cererea strămoșilor voștri, pe care discordia i-a dus la un pas de pieire și pentru că germanii chemați în ajutor impuseseră servitutea deopotrivă dușmanilor și aliaților lor. Și nu de aceea ne-am stabilit pe Rin, pentru a proteja Italia, ci pentru ca vreun alt Arioivist să nu devină stăpîn în Galia »⁷. Argumentarea e cu atît mai puțin convingătoare, cu cît Tacitus însuși ne descrie în *Annales* măsurile neome-noase și abuzive față de frizi, cărora romanii « le luară la început boii, apoi ogoarele și la urmă le duseră în slavie nevestele și copiii »⁸.

Securitatea datorită prezenței legiunilor romane, subliniată cu atîta patos⁹, nu servea, în realitate, pe atîta interesele galilor pe cît ale romanilor, dar Tacitus se mulțumește cu prima parte a constatării, spre a-i convinge pe gali că datorează Romei recunoștință și supunere.

Dezbinarea dintre gali nu putea să ducă la pieirea poporului, cum caută să arate Tacitus. Lupta pentru supremația unui trib asupra celor înrudite ar fi dus, în cele din urmă, la închegarea triburilor. Tacitus pornește de la convingerea fermă că tot pămîntul trebuie să fie supus Romei, că supremația ei e acceptată cu plăcere de cei buni, pentru că numai Roma poate asigura pacea între popoarele « barbare ». La adăpostul acestei păci, pe care Calgacus o numește semnificativ « tăcerea pustiuului »¹⁰, sînt spoliata în voie regiunile constrînse la supunere. Tacitus dorește cu ardore lărgirea neîncetată a granițelor imperiului, de aceea îl disprețuiește pe Tibe-

¹ Tacitus, *Hist.*, V, 8, 3, 5.

² Idem, *Ann.*, I, 63, 57.

³ Idem, *Agricola*, XVI.

⁴ Idem, *Ann.*, XIII, 56, 34; *Agricola*, XXXIV; *Hist.*, IV, 58 etc.

⁵ Idem, *Ann.*, XII, 54; XIII, 30; XIV, 31; XV, 45; *Hist.*, V, 9; cf. și Plutarch, *Galba*; Iuvenal, *Satire*, VIII, 100 și urm.; I, 49—51.

⁶ Tacitus, *Ann.*, I, 55, 57; XIV, 36; *Hist.*, III, 46; IV, 68; V, 12 etc.; *Agricola*, VIII; cf. și Marchesi, *Storia della letteratura latina*, II, Milano-Messina, 1940, p. 290.

⁷ Tacitus, *Hist.*, IV, 73.

⁸ Idem, *Ann.*, IV, 72; cf. și *Ann.*, XIV, 31; *Agricola*, XV.

⁹ Idem, *Hist.*, IV, 74.

¹⁰ Idem, *Agricola*, XXX.

rius, pentru că n-a depus străduință în vederea acestui scop¹ și îi elogiază pe cei care au contribuit la realizarea lui². Toți care încearcă să lupte pentru independența lor sînt răi, cruzi, perfizi, neam nesuferit etc. Tacitus caută să demonstreze, în repetate rînduri, că cei care se alăturau cuceritorului slujeau cu adevărat poporul, Roma fiind invincibilă³.

Mitul despre invincibilitatea Romei era propagat — după cum se pare — în sec. I e.n. nu numai de romani, ci și de aristocrația autohtonă care îndemna poporul la supunere⁴, după cum rezultă foarte limpede din cuvîntarea lui Agripa, ținută cu ocazia revoltei împotriva lui Florus. Extinderea neconținută a puterii romane era prezentată ca o « favoare a zeilor » împotriva căreia orice răzvrătire era sortită unui eșec inevitabil, iar toate popoarele fiind supuse sau clientelare romanilor, era aproape cu neputință de a găsi aliați în lupta împotriva imperiului. « Oare sînteți mai bogați decît galii, mai viteji decît germanii și mai deștepți decît grecii... ce lucruri v-au insuflat încredere împotriva romanilor? » îi întreabă Agripa pe răzvrătiți. « Ce folos vă aduce dacă veți incendia această frumoasă patrie... e consult... să ne ferim de furtuna care se pregătește... , romanii odată învingători... , pentru a da exemplu celorlalte popoare, vor masakra întregul neam și vor distruge orașul »⁵.

Aceleași opinii sînt exprimate și de Segestes, de Iulius Auspex și de Dinis⁶. Motivele care au determinat marea parte a aristocrației autohtone de a accepta dominația romană erau, în primul rînd, speranța sprijinului acordat de Roma la înăbușirea mișcărilor păturilor exploatate, precum și teama în fața invaziilor « barbare »⁷; cu ajutorul lor au fost obținute în foarte multe cazuri victoriile romanilor⁸. În fruntea partidelor filoromane se găseau mai adesea regii. Tacitus recunoaște că, « potrivit vechii și statorniceii tradiții a poporului roman », chiar regii erau folosiți « ca unelte de sclavie »⁹.

Cu totul alta era atitudinea poporului, pentru care Tacitus are atîta dispreț, încît declară că e « rușine » să vorbească despre mișcarea lui Mariccus, « un bou de rînd », care « îndrăzni să se amestece în jocul sorții și să provoace puterea romană »¹⁰. Indiferent de motivele care l-au determinat să se pretindă « eliberator și zeu al Galiei », faptul că poporul a alergat în număr atît de mare să lupte sub stindardul său pentru stabilirea puterii galice arată cît de apăsătoare era pentru populație dominația romană. Avantajele de care, după relatările lui Tacitus, se bucurau galii sub auspiciile romane¹¹ priveau numai clasa dominantă, iar poporul din sărăcia lui trebuia să satisfacă toate pretențiile cuceritorilor, să suporte toată greutatea copleșitoare a stăpînirii romane: recrutările forțate, impozitele, excesele armatei, corvoadele etc.¹². Cea mai slabă rază de speranță îi îndemna, așadar, la

¹ Tacitus, *Agricola*, XXXIII și urm.; *Ann.*, IV, 32; cf. și Marchesi, *op. cit.*, p. 288—289.

² *Agricola*, Corbulo și alții; cf. și nota 6, p. 261.

³ Tacitus, *Ann.*, I, 55; I, 58; IV, 50; *Hist.*, IV, 69, 74; cf. și n. 2, p. 261.

⁴ *Ibidem*, I, 57—60; IV, 50; XII, 55 etc.

⁵ Iosephus, *Bel. Iud.*, II, 16.

⁶ Tacitus, *Ann.*, I, 58; IV, 50; *Hist.*, IV, 69.

⁷ V. N. Diakov, în VDI, 2, 1955, p. 92—96.

⁸ Vezi răscoala din Panonia (a. 6—9), din Galia, Germania, Tracia, răscoala lui Tacfarinas etc.

⁹ Tacitus, *Agricola*, XIV.

¹⁰ Idem, *Hist.*, II, 61; cf. și *Istoria universală*, II, p. 619.

¹¹ Idem, *Hist.*, IV, 73—74.

¹² Idem, *Ann.*, XIV, 31; *Agricola*, XV.

luptă pentru redobîndirea libertății, preferînd moartea unei vieți în robie. Așa se explică șirul neîntrerupt de revolte, care izbucneau la cel mai neînsemnat prilej în provinciile romane.

Tacitus recunoaște în numeroase cazuri — după cum am arătat — vina guvernatorilor în asuprirea excesivă a provinciilor, dar numai cînd și în măsura în care se leagă de indivizi ¹, dacă se aduc însă acuzații statului, el le trece sub tăcere sau caută să le anihileze prin defăimarea adversarului ².

Informațiile lui Tacitus despre evenimentele petrecute în Britania în 51 e.n. pot fi confruntate cu ale lui Dio Cassius. Confruntarea nu e însă concludentă, pentru că Dio se rezumă la o descriere pur factică, fără să analizeze nici el factorii sociali și economici, care au dus la ridicarea britanilor sub Caratacus ³.

Atitudinea lui Tacitus este ostilă britanilor, tactica adoptată de Caratacus; singura posibilă, pentru a putea ține piept romanilor, el o califică drept « violențe » ⁴. Cuvintele rostite de Caratacus la vederea strălucirii Romei, reproduse de Zonaras (« Caratacus quidam Barbarorum princeps captus et Romam ductus, uniam a Claudio impetravit. Cum dimissus esset, et Romae splendorem atque amplitudinem perlustrasset: *Itane inquit, cum haec et huiusmodi habeatis nostra tuguriola concupistis?* ») ⁵, care dezvăluie caracterul politicii expansioniste a Romei, sînt omise de Tacitus ⁶.

Dacă în primul discurs pentru îmbărbătarea ostașilor săi ⁷ apare mai evident spectrul înspăimîntător al unei « sclavii veșnice » și amenințarea pîngăririi cinstei « femeilor și a copiilor », în pledoaria ținută de Caratacus în fața împăratului predomină nu durerea și disperarea învinsului, ci admirația pentru învingători ⁸.

În interesul aceleiași politici expansioniste Tacitus nu dezaprobă sprijinul acordat reginei Cartimandua în lupta împotriva lui Venutius, deși disprețuiește pe această femeie vicleană, care, ajungînd la mare putere și influență, « după ce-l înlătură pe Venutius (acesta a fost soțul ei), l-a luat ca soț pe Velloceatus, scutierul acestuia, și l-a asociat la domnie. Casa ei a fost zguduită îndată de acest scandal: de partea soțului era simpatia cetățenilor, de partea adulterului patima și cruzimea reginei » ⁹. Din cauza unei confuzii cronologice aceste evenimente sînt relatate nu numai în *Annales*, ci și în *Historiae*, iar sfîrșitul conflictului e prezentat diferit ¹⁰. În motivarea dată de Tacitus izbucnirii răscoalei populației autohtone din Britania (61 e.n.), sub conducerea Boudiccei, văduva regelui Prasutagus, accentul principal cade pe insulta personală cauzată reginei prin samavolnicia funcționarilor ¹¹. În opera lui Dio Cassius e indicată o cauză de ordin economic (reclamarea neașteptată a unei sume mari, al cărei împrumut, cu o camătă ridicată, fusese aproape impus britanilor ¹²), despre care nu găsim nici o mențiune la Tacitus, ceea ce e cu atît mai concludent, cu cît Tacitus și Dio au folosit izvoare comune. Tacitus caută să fie mai

¹ Vezi nota 5, p. 251.

² Tacitus, *Hist.*, IV, 68.

³ Dio Cassius, LX, 20.

⁴ Tacitus, *Ann.*, XII, 33.

⁵ Ioannes Zonaras, *Annales*, Tomus primus, Venetiis, MDCCXXIX, liber XI, 10.

⁶ Tacitus, *Ann.*, XII, 37; cf. și 36.

⁷ *Ibidem*, 34.

⁸ *Ibidem*, XII, 37.

⁹ Idem, *Hist.*, III, 45; cf. *Ann.*, XII, 40; RE, III, 1627 [Stein].

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Tacitus, *Agricola*, XV, XVI, XII; *Ann.*, XIV, 31.

¹² Dio Cassius, LXII, 1—2.

concis: el redă numai o parte din cele trei cuvântări, pe care — după Dio — le-a ținut Suetonius Paulinus în fața diferitelor unități ale armatei romane ¹. Dar dacă din aceste discursuri Tacitus a reușit să extragă esențialul ², în analiza cauzelor el insistă — după cum am arătat — asupra celor minore, asupra faptelor accidentale, care au prilejuit și favorizat izbucnirea rebeliunii ³. Tacitus menține același procedeu și în versiunea cuvântării rostite de Boudicca în timp ce trecea prin fața răsculaților, într-un car, însoțită de fiicele ei: «... ea nu venise să-și ceară regatul și averile, ci ca o simplă femeie, venise să-și răzbune libertatea răpită, trupul sfîșiat de bățai, fetele ei necinstite » ⁴. Relatarea lui Dio Cassius e cu totul diferită: Boudicca adună o armată de circa 120.000 de oameni și se urcă pe un tribunal, făcut după felul romanilor..., talia ei era mare, figura sălbatică, privirea pătrunzătoare: avea o voce dură;... ea vorbea în acești termeni: «Experiența v-a arătat cât de diferită este libertatea de robie, încît dacă înainte vreunul din voi s-a lăsat înșelat, prin necunoașterea a ceea ce e mai bun, de promisiunile momitoare ale romanilor, cel puțin acum, cînd ați încercat și una și alta, ați învățat ce eroare mare ați făcut... să ne facem datoria pînă cînd ne mai aducem aminte de libertate, pentru ca să lășăm copiii noștri și numele și realitatea ei. Căci dacă noi vom uita cu totul condiția fericită în care am fost creșuți, ce vor face ei, nutriți în robie?» ⁵.

Cele două discursuri au puține elemente comune. Deosebiri izbitoare întîlnim și în zugrăvirea bătăliei decisive: după Tacitus armata romană a repurtat o victorie rapidă ⁶, în timp ce la Dio găsim: «se luptară mult timp cu aceeași înflăcărare și vitejie de o parte și de cealaltă. În sfîrșit totuși, deși tîrziu, romanii învinsă » ⁷. Sfîrșitul răscoalei e prezentat, de asemenea, diferit: după Tacitus, Boudicca pare să fi murit în timpul luptelor, fără ca moartea ei să fi avut vreo repercusiune asupra desfășurării ulterioare a evenimentelor; după Dio, moartea reginei i-a oprit pe răsculați să continue lupta ⁸.

Cu toate că Tacitus era conștient de realitatea și greutatea motivelor răscoalei — el însuși numește colonia Camulodunum «cuibul tiraniei» — are totuși cuvinte de aspră reprobare pentru răzvrătiți («Mînia și beția victoriei nu uita nici una din cruzimile caracteristice barbarilor») ⁹. Tacitus pare să uite aici pentru moment că exemple de cruzime față de cei învinși nu lipsesc din istoria Romei și, îndeosebi, din istoria guvernării Britaniei de către romani ¹⁰. Dio Cassius, folosindu-se de aceleași izvoare, în condiții cu totul diferite de ale lui Tacitus, nefiind legat de cei care au luptat pentru supunerea insulei, a reușit să prezinte mai judicios cauzele și desfășurarea acestei mari răscoale ¹¹.

Cuvîntarea lui Calgacus, fie că a fost inventată în întregime, cum consideră unii ¹², fie că e reproducerea unui discurs rostit aievea, cum cred

¹ Dio Cassius, LXII, 9—11.

² Tacitus, *Ann.*, XIV, 36.

³ *Ibidem*, XIV, 31; cf. RE, XXII, 2, 1721.

⁴ Tacitus, *Ann.*, XIV, 35.

⁵ Dio Cassius, LXII, 3—4.

⁶ Tacitus, *Ann.*, XIV, 37.

⁷ Dio Cassius, LXII, 12.

⁸ *Ibidem*, LXII, 12.

⁹ Tacitus, *Agricola*, XVI.

¹⁰ De ex., *Ann.*, XIV, 31; I, 51, 56, 60; cf. și *Istoria universală*, II, p. 619.

¹¹ Dio Cassius, LXII, 1 și urm.

¹² Deratani, *op. cit.*, p. 476; Boissier, *op. cit.*, p. 89—93; RE, IV, 1, 1586.

alții ¹, prezintă un interes deosebit, schițându-ne tabloul expansiunii romane, privit prin unghiul de vedere al provincialilor. Afirmatii ca « această armată adunată din cele mai diferite popoare... o va destrăma înfringerea... Cei mai mulți n-au patrie... Vom găsi în rîndurile dușmanilor brațe pentru noi... Nu mai există nici un motiv de groază: fortărețe goale, colonii de moșnegi, municipii nemulțumite... » ² Furtul, măcelul și jaful ei le numesc cu termenul mincinos de stăpînire, iar pacea lor e tăcerea pustiei » ³, sprijină supoziția că Tacitus n-a inventat pe de-a-ntregul discursul lui Calgacus, că simbul lui e real, după cum afirmă istoricul însuși ⁴, căci discursul nu exprimă numai dorul de libertate al britanilor, ci este o acuzare vehementă a politicii expansioniste romane. Dacă cuvîntarea ar fi fost inventată de autor, n-ar cuprinde relații și date în contradicție cu cele expuse anterior de Tacitus însuși: « Într-adevăr, noi n-avem ogoare, nici mine, nici porturi, pentru a căror exploatare să fim păstrați » ⁵, constată Calgacus plin de amărăciune, contrar celor arătate, în capitolul XII, de Tacitus: « Pămîntul, în afară de măsline... produce cereale din belșug... Britania produce aur, argint și alte metale, ca răsplată a biruinței. Oceanul produce și mărgăritare ».

Ușurința cu care au obținut romanii victoria strălucită asupra britanilor, ⁶ disperarea și dezorientarea totală a răsculaților înfrinți, bucuria învingătorilor și ocolul țărmlui celui mai apropiat al Britaniei ⁷, arată că romanii considerau victoria și supunerea insulei definitivă. Aceasta rezultă, de altfel, și din cuvintele rostite de Agricola înainte de începerea bătăliei decisive: « Aceștia sînt cei mai iuți la fugă din toți britanii și de aceea mai trăiesc încă atîta timp... cei mai dîrji dintre britani au căzut de mult și au rămas o mulțime de lași și fricoși... Încheiați cu expedițiile, încoronați o muncă de 50 de ani cu o zi însemnată » ⁸.

Părerea exprimată de Agricola reprezintă, fără îndoială, opinia oficială și nu putem presupune că Tacitus ar fi avut rezerve față de acțiunile eroului său, prezentat ca tipul ideal al generalului roman. De altfel, pînă la data redactării monografiei *Viața lui Agricola*, britanii n-au mai dat semne de neliniște, așa încît încercarea de a considera cuvîntarea lui Calgacus ca « un strigăt de alarmă dat romanilor contra britanilor » ⁹ nu pare întemeiată.

Din felul cum descrie situația britanilor în noaptea care a urmat dezastrului, se vede că Tacitus a cunoscut evenimentele din relatările unui martor ocular ¹⁰, fie din rîndul învinșilor, fie din al învingătorilor.

Lipsa totală a altor informații cu privire la aceste evenimente ¹¹ ne împiedică de a face aprecieri definitive asupra fidelității în relatarea lor.

O atenție deosebită a acordat Tacitus evenimentelor petrecute în Galia și Germania în anul 69—70 e.n., fie că i-au fost relatate faptele, fie că îl preo-

¹ Ph. Fabia, *A propos de la Table Claudienne*, I, în *Rev. des Ét. Anc.*, XXXIII, 1931, nr. 2, p. 117 și urm.; nr. 3, p. 225 și urm.; Mașchin, *Ist. Romei*, p. 16; I. Borzsák, *Tacitus*, în *Das Altertum*, 1958, 4/1, p. 37; Marchesi, *op. cit.*, II, 304; *Istoria universală*, II, p. 641.

² Tacitus, *Agricola*, XXXII.

³ *Ibidem*, XXX.

⁴ *Ibidem*, XXIX.

⁵ *Ibidem*, XXXI.

⁶ *Ibidem*, XXXVII.

⁷ *Ibidem*, XXXVIII.

⁸ *Ibidem*, XXXIV.

⁹ I. Niculiță, în *Tacitus, Opere*, I, p. 58 (introducere).

¹⁰ Tacitus, *Agricola*, XXXVIII.

¹¹ Vezi RE, III, 1, 1353 [Stein].

cupau îndeaproape motivele încercării de desprindere a unor părți considerate ca romanizate de mult. E o încercare de analiză a raportului dintre Italia și provincii, în cadrul căreia autorul subliniază avantajele provincialilor sub dominația romană și necesitatea vitală a recunoașterii ei în scopul menținerii ordinii « în lumea întreagă ».

În relatarea acestor evenimente, marele istoric a reușit să se apropie mai mult de promisiunea de a scrie « sine odio ». În capitolele XIII—XIV ale cărții a IV-a din *Historiae*, el dezvăluie fără cruțare nedreptățile suferite de Iulius Paulus și Iulius Civilis, conducătorii batavilor, și abuzurile comise de autoritățile romane față de populația autohtonă. Tacitus recunoaște că Civilis era « ingenio sollers »¹; sub influența prejudecăților atât de răspândite în cercurile din care făcea parte, el introduce mențiunea: « ultra quam barbaris solitum »². Prin discursul lui Civilis, Tacitus introduce și aici punctul de vedere al adversarului³. Tacitus nu caută să micșoreze amploarea luată de acțiunea lui Civilis, căruia i se alăturară și canninefații sub conducerea lui Brinno și cohortele batave care staționau la Mogontiacum⁴. Răsculații nutreau speranța că se vor ridica și germanii și galii, îndemnați de aceeași dorință de a scăpa din « selavia nenorocită », pe care romanii « cu un termen fals o numesc pace ».

Cuvîntarea rostită de Civilis îl arată conștient de condițiile istorice și de politica imperiului roman de a « învinge provinciile cu singele provincialilor ». El își dă seama de forța nouă, rezultanta unirii celor cucerțiți, cunoscători ai disciplinei militare însușite în castrerele romane⁵. Tacitus omite însă factorii hotărâtori: « ura pe care o simțeau față de dominația străină batavii, deoarece nu fuseseră învinși și subjugăți niciodată înainte », și că Civilis și Classicus « făureau de mult planuri de răzvrătire »⁶, așteptînd doar momentul potrivit, pentru a le pune în aplicare.

Chiar dacă Tacitus nu arată că revolta mocnea de mult, el caută să fie drept față de capii răscoalei: relatînd că germanii au atacat unitățile romane asediate, cărora le promiseseă retragere liberă, el adaugă: « este adevărat că Civilis se plîngea și-i certa pe germani, ca pe unii ce-și călcau în chip perfid cuvîntul dat. Dacă a făcut aceasta numai formal sau n-a putut să-i rețină pe cei înfuriați nu se poate constata cu certitudine »⁷. În discursurile comandanților romani, pe lîngă trufia stăpînitorului⁸, își face loc tendința de a-i convinge pe provinciali de necesitatea imperioasă a acceptării dominației romane, sub care « nimic nu le e sustras, nici o cale închisă ». Argumentația aceasta sofistică merge atât de departe, încît ajunge la concluzia că provincialii au, în anumite privințe, o situație mai bună decît romanii: « în celelalte privințe situația e comună: voi aveți de cele mai multe ori comanda legiunilor noastre, voi guvernați aceste provincii și altele; nimic nu vă e sustras, nimic închis. Avantajele de pe urma împăraților buni sînt deopotrivă pentru cei oricît de îndepărtați. cei cruzi se năpustesc asupra celor mai apropiați »⁹.

¹ Tacitus, *Hist.*, IV, 13.

² *Ibidem*, IV, 13; Deratani, *op. cit.*, p. 478; *Istoria universală*, II, p. 618.

³ Tacitus, *Hist.*, IV, 14.

⁴ *Ibidem*, IV, 15—16.

⁵ *Ibidem*, IV, 17; cf. C. Daicoviciu, *Ein neues Militärdiplom aus Dazien*, în *Dacia*, N.S. I, 1957, p. 195—196.

⁶ Iosephus, *Bel. Iud.*, VII, 23.

⁷ Tacitus, *Hist.*, IV, 60.

⁸ *Ibidem*, IV, 58, 74.

⁹ *Ibidem*, IV, 74.

El nu amintește de loc interesele economice și strategice, care i-au determinat pe romani să cucerească Galia și să facă eforturi pentru menținerea dominației lor în această țară bogată și prosperă, ci se rezumă la o motivare patetică necorespunzătoare realităților istorice ¹.

Cu același lux de amănunte continuă istoricul relatarea mișcării conduse de Civilis și în capitolele XIV—XV ale cărții a V-a a *Istoriilor*. E regretabil că nu ne-a parvenit ultima parte a descrierii acestor frământări, pentru a vedea concluzia finală a autorului.

Tacitus are o atitudine loială și față de răscoala condusă de Iulius Florus și Iulius Sacrovir, arătând aici cauzele reale care au determinat ridicarea populației împotriva dominației romane: « Atrăgînd pe toți îndrăzneții și pe toți cei siliți la fapte rele fie de sărăcie, fie de frica pedepsei, ei s-au înțeles, prin convorbiri tainice, ca Florus să răzvrătească pe belgi, iar Sacrovir pe galii învecinați. Amestecîndu-se în toate întrunirile publice și particulare, ei începură să se ridice cu înverșunare împotriva tributelor ce nu se mai isprăveau, împotriva cametei neomenoase și a cruzimii și trufiei guvernatorilor » ².

Emițînd — pe baza unei mențiuni tangențiale a lui Velleius Paterculus despre rapiditatea înăbușirii răscoalei ³ — părerea că Tacitus a exagerat pericolul care amenința Roma prin rebeliunea condusă de Sacrovir, Stein ⁴ pierde din vedere că autorul *Analelor* a subliniat, de asemenea, ușurința cu care au fost înfrînte orașele (inconditi ac militiae nescii oppidani), precum și faptul că o parte din autohtoni a luptat de partea romanilor ⁵.

Se pare că o anumită stimă pentru Iulius Florus și Iulius Sacrovir l-a determinat pe Tacitus să se mențină pe o poziție neutră, nefolosind injurii la adresa lor: « Instigatorii lor cei mai înverșunați erau Iulius Florus printre treviri și Iulius Sacrovir printre edui. . . amîndoi se distingeau prin naștere și prin serviciile strămoșilor lor. Odinioară li se dăduse chiar cetățenia romană, cîste rară și cuvenită numai meritului » ⁶, iar mai departe: « el însuși [Sacrovir], însoțit de fruntași, trecea pe un cal frumos, amintind vechea glorie a galilor și înfrîngerile pricinuite romanilor, arătîndu-le cît era de frumoasă libertatea pentru învingători și cu cît ar fi mai aprigă sclavia, dacă ar fi învinși încă o dată » ⁷.

Arminius, conducătorul rezistenței triburilor germanice, apare, în repetate rînduri, în opera lui Tacitus, deoarece luptele pentru înfrîngerea germanilor au fost de lungă durată. Avînd în vedere pierderile considerabile pricinuite romanilor, Tacitus, pentru a acoperi și justifică întrucîtva înfrîngerea legiunilor, subliniază forța dușmanului: « Bărbăția germanilor nu era mai prejos de bărbăția noastră. Îi întreceam totuși prin felul luptei și al armelor » ⁸.

Înfrîngerea suferită de Varus e atribuită violenței lui Arminius: « Soarta și violența lui Arminius l-au împins însă pe Varus la pieire » ⁹, nu trufia și lăcomia

¹ C. Jullian, *Histoire de la Gaule*, IV, Paris, 1921, p. 200 și urm.; *Istoria universală*, II, p. 618, 625—627; vezi Tacitus, *Hist.*, IV, 73—74.

² Tacitus, *Ann.*, III, 40.

³ C. V. Paterculus, II, 129, 3—4.

⁴ RE, X, 1, 589, 796—798 [Stein]; cf. *Istoria universală*, II, p. 618.

⁵ Tacitus, *Ann.*, III, 42, 46.

⁶ *Ibidem*, III, 40.

⁷ *Ibidem*, III, 45.

⁸ *Ibidem*, II, 21.

⁹ *Ibidem*, I, 55.

nesăbuită a lui Varus, tratamentul neomenos, măsurile de jaf și opresiune impuse populației germanice și incapacitatea guvernatorului de a sesiza situația reală ¹, după cum rezultă din scrierile altor autori, care prezintă mult mai judicios motivele ². În suferința lui Arminius, din cauza răpirii soției sale și a captivității fiului care avea să i se nască, Tacitus nu vede decât o înverșunare a « violenței innăscute » ³.

În portretul schițat după moartea lui Arminius, Tacitus apreciază calitățile adversarului, arătând că amintirea lui persistă încă la triburile germanice ⁴.

În monografia *Despre originea și țara germanilor* Tacitus adoptă, în general, un ton ponderat, uneori chiar elogios, dar și aici sintem « îndreptățiți să atribuim istoricului latin și o intenție politică » ⁵.

Tacitus reușește să se mențină pe o poziție obiectivă în prezentarea răscaloalei frizilor, care a izbucnit « mai mult din lăcomia noastră — spune autorul — decât din nesupunere. Din pricina sărăciei Drusus îi impuse la un tribut neînsemnat, să dea piei de bou pentru nevoile noastre militare. Nimeni nu se gândise pînă atunci la grosimea și lungimea pieilor. Numit guvernator al frizilor, primipilarul Olnennius a luat ca unitate de măsură pielea de zimbbru. Nedreaptă pentru orice popor, hotărîrea era și mai nedreaptă pentru germani, căci... vitele lor erau mici » ⁶.

Această expunere de motive dezvăluie, fără cruțare, exploatarea crîncenă a provinciilor, indolența forurilor competente pentru rezolvarea plîngerii celor nedreptățiți ⁷. Pledoaria cauzei răzvrătiților e susținută nu de vreo căpetenie a mișcării, ci de Tacitus însuși, profund nemulțumit de tratamentul acestei populații, adusă la exasperare de aviditatea autorităților.

Cauzele « răbufnirii desperării » la neamurile tracice sînt expuse, de asemenea, pe larg. « [Aceste neamuri] erau cu atît mai înverșunate cu cît erau mai sălbatice. În afară de firea lor, îi mai împingea la răzvrătire și faptul că nu puteau suferi recrutarea ce le răpea, pentru armata noastră, pe tinerii cei mai viguroși. Ei nu erau obișnuiți să asculte nici de regi, decât cînd voiau, și, cînd trimiteau soldați, își alegeau singuri conducătorii, voind să lupte decât cu popoarele învecinate » ⁸.

O atitudine similară se constată și în descrierea asediului răsculaților ⁹ (deși într-un capitol anterior îi prezentase ca « vagabonzi », avînd conducători de « obîrșie obscură » ¹⁰. Și cu această ocazie Tacitus găsește prilejul să introducă punctele de vedere ale cercurilor proromane. « Unul din conducători, Dinis, un bătrîn, cunosător, printr-o lungă experiență, al puterii și clemenței romane, îi îndemna la singura cale ce le mai rămăsese în nenorocirea lor: să depună armele și el, cel dintîi, s-a predat învingătorilor... cei ce se gîndeau mai mult la viață decât la glorie i-au urmat pilda » ¹¹.

¹ Dio Cassius, LVI, 18; I. Florus, *Epitomae*, II, XXX; Velleius Paterculus, II, 118.
² Suetonius, *Augustus*, 23—24; Ioanes Zonaras, *Annales*, I, liber X, 37.

³ Tacitus, *Ann.*, I, 59.

⁴ *Ibidem*, II, 88; C. V. Paterculus, II, CXVIII, 2.

⁵ N. Lascu, *Prefața*, în Tacitus, *Opere*, I, p. 96; cf. și Deratani, *op. cit.*, p. 476—477.

⁶ Tacitus, *Ann.*, IV, 72.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, IV, 46.

⁹ *Ibidem*, IV, 49.

¹⁰ *Ibidem*, III, 38—39.

¹¹ *Ibidem*, IV, 50.

Descriind frământările cliților, Tacitus se rezumă mai mult la o înșirare de fapte, din care lipsesc aprecierile: cuvîntul «îndrăzneau» sugerează însă o anumită nemulțumire a autorului¹.

Acțiunile lui Anicetus, un «sclav barbar», apoi «libert al lui Polemo», conducătorul rezistenței armatei din Pont, sînt prezentate fără acuze prea vehemente; trădarea lui Anicetus de către regele Sedocar îl determină pe Tacitus să remarce cu dispreț: «postquam merces proditiōis aut bellum ostendebatur, fluxa, ut est barbaris, fide pactus Aniceti exitium perfugas tradidit»².

Despre luptele duse de Tacfarinas se păstrează numai informația din opera lui Tacitus; ceilalți istorici pomenesc doar în treacăt evenimentele petrecute în Africa între anii 18—23³. Cu toate că lipsește orice termen de comparație, din observațiile presărate în cursul prezentării, reiese clar că Tacitus nu este preocupat să lămurească cauzele revoltei, pentru el Tacfarinas e un dezertor, un răufăcător, care neliniștește unele ținuturi ale imperiului roman. Înfîngerea romanilor e pusă exclusiv pe seama indisciplinei din rîndurile soldaților⁴, pentru a nu fi silit să recunoască superioritatea adversarului, care a prefăcut o gloată de «nevoiași și răzvrățiți... în soldați, îi împărți în companii și escadroane», atrăgînd și numeroase popoare puternice din Africa⁵. Succesul ulterior al armatei romane Tacitus îl atribuie, de asemenea, numai măsurilor de represiune ale comandantului, deși deprinderea cu metoda de luptă a dușmanului, pe care-l copleșește cu injurii, trebuie să fi jucat un rol important.

Din desfășurarea evenimentelor rezultă că Tacfarinas era un excelent conducător de oști, care știa să organizeze lupta împotriva armatei romane. Faptul că au fost acuzați în senat Carsidius Sacerdos și Caius Gracchus, pentru că l-ar fi ajutat cu grîne pe Tacfarinas⁶, indică importanța acordată acestei mișcări. Din cuvintele lui Tiberius — «înfuriat de obrăznicia lui Tacfarinas de a-i trimite o solie» — rezultă că Tacfarinas a cerut, de fapt, pămînt, pe care să se așeze cu armata lui, promițînd în schimb pace⁷. Războiul urmărea, așadar, un scop bine precizat: asigurarea condițiilor de trai ale «nevoiașilor și răzvrătiților», fie prin forța armelor, fie prin tratative. Reacția împăratului, care «porunci lui Blaesus să atragă pe toți răsculații, făgăduindu-le amnistie de vor depune armele, dar să pună mîna, în orice chip, pe Tacfarinas»⁸, arată — prin acordarea amnistiei generale — că romanii aveau în față un dușman temut, ceea ce reiese și din punerea pe același plan cu Spartacus⁹ și din faptul că, numai datorită unei trădări, profitînd de avantajele atacului prin surprindere, a putut fi zdrobită armata lui Tacfarinas¹⁰. Poziția lui Tacitus se manifestă deslușit prin termenul «arrogantia», care califică trimiterea soliei de către Tacfarinas. Cu această ocazie el nu dezaprobă nici atitudinea și nici măsurile lui Tiberius.

¹ Tacitus, *Ann.*, XII, 55; VI, 41.

² Idem, *Hist.*, III, 47—48.

³ Idem, *Ann.*, II, 88.

⁴ *Ibidem*, III, 20.

⁵ *Ibidem*, II, 52; I. Burian, *Тактика африканских племен в борьбе против римлян во времена Тиберия*, în VDI, 2, 1957, p. 131—137.

⁶ Tacitus, *Ann.*, IV, 13.

⁷ *Ibidem*, III, 73.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, IV, 25.

O încălcare totală a imparțialității se observă și în partea operei unde e tratată situația din Iudeea: sub influența cercurilor eline și romane potrivnice iudeilor¹, el se lasă călăuzit aproape exclusiv de ideile preconceptionale și de disprețul pentru această «taeterrima gens»², introducând astfel — după cum rezultă din confruntarea cu alte izvoare — numeroase erori, confuzii și contradicții³.

Cele câteva capitole despre istoria iudeilor au fost intercalate, de altfel, doar pentru a menține o unitate de procedeu, un paralelism cu modul de prezentare a evenimentelor din alte provincii⁴.

Deși Tacitus recunoaște că revolta a fost provocată de cruzimea guvernatorilor, că «Antonius Felix, cu firea lui de sclav a exercitat puterea regală cu toată cruzimea și desfrul» și că «răbdarea iudeilor a durat totuși pînă în vremea lui Gessius Florus», sub care a izbucnit răscoala⁵, el culege din arsenalul injuriilor pe cele mai vehemente împotriva lor.

Pierderile suferite de romani în aceste lupte, el le atribuie exclusiv «fanatismului lor îndărătnic»⁶. Tacitus dă amplasare prorocirilor despre căderea Ierusalimului⁷, pentru a sublinia pieirea lui inevitabilă.

Prezentarea aceluiași eveniment diferă mult la Dio Cassius, care, deși mare admirator al romanilor, s-a menținut pe o poziție obiectivă față de taberele în luptă⁸.

Din atitudinea lui Tacitus rezultă că el împărtășea vechea concepție republicană despre provincii, considerate ca «praedia populi Romani», tratîndu-le cu dispreț. El rămîne nepăsător față de pustiirile și măcelurile cauzate de armatele romane cuceritoare, nu comentează atitudinea sfidătoare și neomenoasă a lui Avitus față de ampsivari, cărora le refuză stabilirea pe niște pămînturi pustii, lăsîndu-i pradă foamei și rățăcirilor, deși conducătorul lor, Boiocalus, își dovedise timp de 50 de ani credința față de Roma⁹. El nu se declară nici împotriva sprijinirii unor trădători și ucigași cînd aceasta servește interesele politice ale Romei, potrivit vechiului principiu «diuide et impera»¹⁰, și își exprimă via satisfacție în fața dezbinării din rîndurile popoarelor neromane: «zeii ne-au învrednicit să privim și încaierul lor: mai mult de șaizeci de mii au căzut, nu de armele și săgețile noastre, ci (lucru și mai măreț!) întru desfătarea ochilor noștri. Rămîie-le — așa este ruga mea — acestor neamuri și să ție încă multă vreme, dacă nu dragostea de noi, măcar ura dintre ele»¹¹.

Concluziile care se desprind din cele expuse arată că Tacitus n-a fost imparțial față de oameni și evenimente. Interesele aristocrației romane îl determină să accepte toate mijloacele menite să sprijine edificiul «zidit de 800 de ani»¹². Gata de compro-

¹ RE, XX, 1, 1 și urm. [H. Leisegang]; RE, IX, 2, 1934 și urm. [Hölscher]; Boissier, *op. cit.*, p. 146 și urm.

² Tacitus, *Hist.*, V, 8, 3, 4.

³ Cf. Ph. Fabia, *op. cit.*

⁴ Vezi *Viața lui Agricola și Germania*.

⁵ Tacitus, *Hist.*, V, 9—10.

⁶ *Ibidem*, II, 4; V, 13.

⁷ *Ibidem*, V, 13.

⁸ Dio Cassius, LXVI, 4—7.

⁹ Tacitus, *Ann.*, XIII, 55 și urm.; cf. Marchesi, *op. cit.*, II, 290—291.

¹⁰ *Ibidem*, XII, 48.

¹¹ Idem, *Germania*, XXXIII; cf. și *Agricola*, XII, XIV.

¹² Idem, *Hist.*, IV, 74.

misuri « Tacitus, ca și întreaga opoziție aristocratică, se ridică, după cum arată N. I. Deratani, nu împotriva monarhiei ca principiu, ci numai împotriva abuzurilor unor cezari »¹; poziția de clasă a patricianului ajunge în flagrantă contradicție cu imparțialitatea istoricului.

Scopul didactic impunea lui Tacitus o anumită conduită în tratarea evenimentelor: pe de o parte, tendința permanentă de a scoate în evidență factura superioară a romanilor, « meniți să fie stăpînitorii lumii », pe de altă parte, biciuirea necruțătoare a viciilor, care bîntuiau în societatea romană: desfrîul și lăcomia². Cele două tendințe contrare contrabalansîndu-se, contribuie la redarea unei imagini mai apropiate de veridic a societății romane.

Conceptiile politice conservatoare, prejudecățile mediului, de care n-a știut să se debaraseze³, scopul moralizator, trăiri și considerente de ordin personal stau la baza subiectivismului său și a urii față de dușmanii Romei și față de cei pe care îi socotește că ar fi contribuit, într-un fel sau altul, la știrbirea strălucirii ei.

E greu de stabilit dacă și în ce măsură și-a dat Tacitus seama de numeroasele încălcări ale imparțialității, căci se observă străduința de a introduce și punctul de vedere al adversarului (cf. discursurile lui Percennius, Calgacus, Caratacus etc.), care e însă, de cele mai multe ori, fie combătut, fie degradat prin poziția istoricului⁴, prin limbajul său disprețuitor, frecvent la autorii antici. Chiar admitînd părerea lui Fabia că Tacitus nu trebuie învinuit că « nu și-a depășit cu mai multe secole contemporanii »⁵, el nu poate fi disculpat de faptul că, în anumite cazuri, a rămas în urma altor scriitori antici și chiar a izvoarelor sale, căci, după cum rezultă din confruntarea părților comune cu opera lui Dio Cassius, izvorul comun de care s-au folosit cei doi istorici trebuie să fi prezentat evenimentele petrecute în afara Italiei mult mai judicios⁶ și astfel s-ar explica de ce unele părți din opera lui Tacitus, privind mai ales politica externă a Romei de la începutul secolului (ca, de ex., răscoala frizilor), sînt redată cu mai mult calm și mai puțină părtinire, iar evenimentele petrecute în timpul vieții autorului, la care a asistat sau a participat uneori fie istoricul însuși fie persoane legate direct de el, sînt expuse, mai adesea, pe un ton vehement, cu multă înverșunare împotriva dușmanilor Romei.

Abaterile semnificative dintre relatările lui Tacitus și ale lui Dio Cassius (de ex. cu privire la revolta legiunilor din Germania, la evenimentele din Britania și Iudeea), dar mai cu seamă contradicțiile din textul tacitian sînt indicii ale subiectivității față de răzvrătiți și neromani. Nu putem generaliza, firește, pe baza unor raționamente deductive și nici nu-l putem acuză pe Tacitus — după cum am arătat — de o denaturare intenționată a adevărului istoric. Ceea ce se desprinde însă neîndoiește dintr-o analiză mai amănunțită a operei lui Tacitus e prezența subiectivismului în selecționarea evenimentelor, preferința vădită pentru date și fapte favorabile eroilor săi pozitivi și puterii romane. Poziția lui se manifestă nu numai în ceea ce alege sau omite, în comentarii sau reticențe, ci și în structura raționamentelor, în alegerea și îmbinarea termenilor, în gradarea lor prin diverse procedee stilistice.

¹ Deratani, *op. cit.*, p. 473; Marchesi, *op. cit.*, II, p. 288—291; Schanz, *op. cit.*, 635.

² Tacitus, *Ann.*, II, 27—31, 50; IV, 3, 8 și urm., 42; XV, 57 etc.

³ Boissier, *Tacite*, p. 140 și urm.

⁴ Cf. de ex.: Discursul lui Cerialis, Tacitus, *Hist.*, IV, 72.

⁵ Fabia, *op. cit.*, 261.

⁶ Vezi mai sus, p. 250—252, 259, 264, 268 etc.

Boissier¹ însuși, care e de părere că Tacitus « nu se crede obligat să trateze rău pe dușmanii țării sale » și că « e mult mai just față de Arminius decât Titus Livius față de Hannibal », recunoaște atitudinea lui nedreaptă, întunecată de prejudecăți față de sclavi și gladiatori; spre deosebire de concepțiile largi ale lui Seneca și de atitudinea mult mai înțelegătoare a prietenului său Plinius Secundus². Nici atitudinea lui față de popor nu e mai puțin îngustă.

E drept că lui Tacitus îi era nesuferită lăcomia și corupția aristocrației romane și disprețuia servilismul senatorilor³ romani în fața uzurpatorilor vechii puteri de stat republicane, dar el nu urăște și nici nu disprețuiește aristocrația senatorială ca o colectivitate, ca pătură socială. Ura și disprețul său se îndreaptă doar împotriva unor vicii, relevarea cărora nu pornește din aversiune sau idei preconcepute. El dezvăluie starea reală a aristocrației cu scopul de a o îndrepta, nu condamnând și generalizând în mod arbitrar, ca în cazul păturilor de jos.

Insuficienta preocupare a lui Tacitus de problemele administrativ-social-economice ale imperiului duce — pe lângă interesele sale de clasă — adesea la explicații superficiale, la confundarea prilejului cu cauza.

Relevarea limitărilor cercului de vederi și a poziției istoricului nu vizează negarea multiplelor calități și merite unanim recunoscute ale operei lui Tacitus și nici negarea însemnătății datelor și a informațiilor cuprinse în ea⁴.

ОТНОШЕНИЕ ТАЦИТА К АРМИИ, НАРОДУ И К ПРОВИНЦИЯМ

РЕЗЮМЕ

Работы, посвященные творчеству Тацита, изучают, в первую очередь, его отношение к римским императорам, лишь поверхностно занимаясь или совершенно опуская те места, где говорится о низших слоях, об армии или о провинциях. Данная статья ставит себе целью проанализировать в этом отношении вопрос о «беспристрастии» Тацита, сверяя его данные с данными других источников.

В описании военных восстаний заметно стремление представить в выгодном свете военачальников и очернить восставших. Он осуждает претензии воинов даже тогда, когда сознает, что их требования не лишены основания. Он признает, что в армии состоит «*agranum imperii*», но он презирает ее. Причиной падения армии он считает не недостатки воинской системы, но то, что это не свободные италийские крестьяне, а пестрый сброд, «*vulgus*». Концепция, присущая всем историкам античности, о моральном превосходстве военачальников проявляется и у Тацита. Он категорически осуждает жестокость и эксцессы армии, но для не менее ужасающей жестокости начальников не находит таких же сильных слов осуждения.

¹ Boissier, *Tacite*, p. 138 și urm. Făcînd această comparație, Boissier pare să piardă din vedere că Arminius nu poate fi pus pe același plan cu Hannibal; id., *L'opposition sous les Césars*, Paris, 1909, p. 294.

² Plinius Sec., *Epist.*, 8, 16.

³ Cf. Deratani, *op. cit.*, p. 472 și urm.

⁴ După cum se poate constata din studiul izvoarelor, pentru multe probleme Tacitus e singura sursă de informație.

Ограниченность Тацита еще более проявляется в его отношении к «plebs». Лишая ее в принципе какого-либо участия в руководстве, он каждый раз подчеркивает отрицательные ее стороны. Он занимается почти исключительно римским люмпенпролетариатом, игнорируя здоровые народные слои Италии. Его отношение к рабам видно хотя бы по тому, что «seguus» и производные от него слова имеют у него пренебрежительный оттенок. Предрассудки Тацита по отношению к рабам обнаруживаются даже тогда, когда рабы проявляют твердость характера, редко встречающуюся у представителей господствующих классов. Осуждение им восстаний рабов очевидно в метафорах их обозначающих: «audacia», «malum». Тацит явно негодует на симпатии масс к восстаниям рабов, «uetera mala».

Любовь Тацита к Риму мешает ему понять интересы других народов. Естественное стремление к низвержению римского гнета, отчаянная защита свободы приписывается им скорее определенной психической структуре, каким-то отрицательным чертам, присущим, по его мнению, неримским народам. Тацит твердо уверен в том, что весь мир должен подчиняться Риму, поэтому он осуждает вообще восставшие провинции и требует строгой власти. Он разделяет старую концепцию о том, что провинции «praedia populi Romani», и провозглашает политику, основанную на принципе «diuide et impera».

Трудно установить в какой мере Тацит осознал нарушение восхваляемого им «беспристрастия». У него заметно также попытка передать и точку зрения противника, но она чаще всего опровергается им, высмеивается памфлетистом Тацитом. События, особенно относящиеся к внешней политике начала века, описываются им более спокойно и объективно, но происходящие при жизни автора события излагаются пристрастно, с большим озлоблением против врагов Рима.

Нельзя обвинять Тацита в умышленном искажении исторической правды. Неоспоримо же, при анализе его творчества, наличие субъективизма в выборе событий, его явное предпочтение к данным и фактам, выгодным его положительным героям. Его отношение проявляется не только в том, что именно он выбирает или опускает, но и в структуре рассуждений, в выборе и сочетании слов, в их градации посредством разных стилистических приемов, в многочисленных противоречиях, встречающихся у Тацита.

LA POSITION DE TACITE PAR RAPPORT À L'ARMÉE, AU PEUPLE ET AU PROVINCES

RÉSUMÉ

Les études consacrées à l'œuvre de Tacite s'occupent en premier lieu de sa position envers les empereurs, en traitant sommairement, parfois en négligeant presque totalement les passages qui se réfèrent aux catégories sociales inférieures, à l'armée et aux provinces. Le présent article se propose d'analyser sous ce rapport le problème de l'impartialité de Tacite, en confrontant ses données avec les données des autres sources.

On observe, en général, dans la description des révoltes militaires la tendance de présenter dans une lumière favorable les capitaines, en dénigrant les actions des révoltés. Tacite désapprouve les prétentions et les actions des soldats, même quand il est conscient que leurs demandes sont fondées. Il reconnaît que dans l'armée réside *arcanum imperii* mais il la méprise. La décadence de l'armée n'a pas pour cause, d'après lui, les défauts du système militaire, mais le fait qu'elle n'est plus constituée de paysans libres de l'Italie, mais une foule méprisabile, *uulgus*. La conception spécifique à tous les historiens antiques sur la supériorité morale des chefs se manifeste aussi dans l'œuvre de Tacite. Il réproouve la cruauté et les excès de l'armée, mais pour la cruauté pas moins réprobable des chefs il ne trouve pas la même véhémence.

Les points faibles de Tacite se précisent dans son attitude envers la plèbe. En lui refusant par principe tout droit de participer au gouvernement, il souligne les traits négatifs de celle-ci. Il s'occupe presque exclusivement du « Lumpenproletariat » de Rome, en ignorant les éléments sains du peuple d'Italie. Sa position envers les esclaves se manifeste, par exemple, dans le sens péjoratif que prennent chez lui le terme *seruus* et les mots qui en dérivent. Les préjugés de Tacite entrent en contradiction avec les épisodes où les esclaves montrent une fermeté de caractère qui manque souvent aux patriciens et aux chevaliers. La réprobation des révoltes des esclaves résulte clairement des métaphores même qu'il emploie pour les désigner: *audacia*, *malum*. La sympathie du peuple pour les révoltes des esclaves, *uetera mala*, l'irrite.

Son amour pour Rome l'empêche de comprendre les intérêts des autres peuples. La tendance naturelle de secouer le joug qui les opprime, la défense désespérée de la liberté, il les attribue surtout à certains facteurs psychiques, à une « infériorité inhérente » des peuples non-romains. Il est convaincu que le monde tout entier doit se soumettre aux Romains, et c'est pour cela qu'il condamne en général, les révoltes des provinces et réclame un gouvernement sévère. Tacite partage l'ancienne opinion, qui considère les provinces comme des *praedia populi Romani*, en préconisant une politique fondée sur le principe *diuide et impera*.

Il est difficile d'établir en quelle mesure Tacite est conscient de son manque d'impartialité. La tendance de reproduire le point de vue de l'adversaire est évidente chez lui, mais plus souvent il le combat ou le persifle avec son talent de pamphlétaire. Les événements, surtout la politique extérieure du commencement du siècle, sont relatés sur un ton plus calme, pendant que les faits qui eurent lieu au temps de sa vie sont exposés sur un ton plus véhément, avec beaucoup d'acharnement contre les ennemis de Rome.

On ne peut accuser Tacite de déformer sciemment la réalité historique. Pourtant la présence du subjectivisme dans le choix des événements, la préférence pour les données qui favorisent ses héros positifs sont hors de doute. Sa position ne se manifeste pas seulement dans ce qu'il choisit ou omet, mais aussi dans la structure des raisonnements, dans le choix et la combinaison des mots, dans leur gradation par divers procédés stylistiques, dans les nombreuses contradictions du texte taciteen.